

U N T 3 4 T

15012

ՊՈՒԾԿԻՆԸ

Յ Ե Վ

ՄԵՆՔ

891.71.092

դ. 40

Պ Վ Յ
Ltszrus

891.71.092

Վ. ԴԵՍՆԻՑԻ

19 NOV 2010

7-40

Կը

ՊՈԻՇԿԻՆԸ ՅԵՎ ՄԵՆՔ

[REDACTED]

Յ Կ Բ Կ Ե Ն

Պ Ե Տ Զ Դ Ա Ց

1 9 3 7

2 MAR 2013
10:07/81

15092

1010
42913

I

Համարյա հարյուր տարի նրանից առաջ Վ. Գ. Բե-
լինսկին, իրեն հատուկ պատմական մտածողության
շնորհիվ, հարկավոր համարեց սահմանափակորեն վո-
րոշելու գեղարվեստական լերկերի իր տված գնահա-
տումների սոցիալական կարևորությունը: Նա Պուշկի-
նի մասին գրել է. «Պուշկինը պատկանում է մշտա-
պես ապրող և շարժվող յերևույթներին, վոր չեն կանգ-
նում այն կետի վրա, վորտեղ մահը նրանց վրա յե
հասել, այլ շարունակում են հասարակության գիտակ-
ցության մեջ դարգանալ: Յուրաքանչյուր դարաշրջան
նրանց մասին իր դատողությունն է տալիս, և վոր-
քան ել վոր նրանց ճիշտ հասկացած լինի, միշտ ել
իրեն հաջորդող դարաշրջանին կթողնի վորևե նոր և
ավելի ճիշտ բան ասելու, և դարաշրջաններից վոչ
մեկն ել յերբեք ամեն ինչ չի արտահայտի»:

Մեր որերում, անցյալի բոլոր արժեքների վերա-
գնահատության պայմաններում, Բելինսկու այս խոս-
քերը մեզ համար ել ավելի համոզեցուցիչ են, քան
թե մեծ քննադատի ժամանակակիցների համար: Ծիշտ
է, «հասարակության գիտակցություն», «դարաշրջան»
հասկացողությունների մեջ մենք այլ բովանդակու-
թյուն ենք դնում, քան թե Բելինսկին: Բայց դրա-
նով Բելինսկու դատողությունների ճշմարտությունը
չի ժխտվում, այլ միայն ճշտվում և ուժեղացվում է:

Պատմութեան ասպարեզ յեկնող յուրաքանչյուր հասարակական նոր դասակարգ աշխարհ ե բերում նոր «գիտակցութիւն», և այդ նոր գիտակցութեան լույսով անցյալ դարաշրջանների կուլտուրական արժեքներն սկսում են նոր ձևով ապրել, կամ մեռնում են:

Հոկտեմբերյան մեծ որերի նախորդակին բուրժուական բոլոր յիւրանգների մամուլը՝ լրագրերում, ժուռնալներում, բրոշյուրներում, գրքերում՝ կոչ եր անում գալիք վտանգից պաշտպանելու կուլտուրան: Նա կոչ են անում միանալ պաշտպանելու հեղափոխական պրոլետարիատի դեմ բոլոր նրանց, ում համար թանգ են մարդկային հանճարի ստեղծագործութիւնները, ով սիրով ե գիտում հեռավոր դարաշրջանների արվեստի հուշարձանները, ով կարողանում ե վայելել խոսքի, վրձինի, հատիչի մեծագույն վարպետների սքանչելի ստեղծագործութիւնները:

Յերեկվա ստրուկը, «ըմբոստացած գյաղան», — հեղափոխական բանվորներն ու գյուղացիները, — գրում եյին բուրժուական հրապարակախոսները, գործ հունի վոգու «համամարդկային», «համիտենական» արժեքների հետ. պրոլետարիատն իր դասակարգային պայքարում յետասեր ե, նա պաշտարում ե միայն հանուն իր տարրական նյութական պահանջների բավարարման:

Բանվոր դասակարգն արժանիորեն գնահատեց այդ վայնասունը կուլտուրայի կործանման մասին: Դրանց իմաստն այժմ հրաշալի հասկանում են նաև կապիտալիստական յերկրների հեղափոխական բանվորները և Արեւմտյան Յիւրոպայի ու Ամերիկայի ինտելիգենցիայի լավագույն ներկայացուցիչները, վորոնց համար,

իրոք, թանգ են մարդկային հանճարի իսկապէս արժեքավոր նվաճումները: Նրանք տեսան իսկական գյաղային, կուլտուրայի թշնամուն, վորը գրքեր ե այրում, փակում ե համալսարաններն ու լաբորատորիաները, հրաժարվում ե նախնիքների ժառանգութիւնից: Այդ թշնամին, մեր որերի «գյաղան» բուրժուան ե, «կուլտուրայի» տերը կապիտալիստական յերկրներում: Հանուն մարդու ձեռքով մարդու կապիտալիստական շահագործման հիմունքների խաբուսիկ յերաշխիքների բուրժուազիան կազմակերպում ե Ֆաշիստական դիկտատուրա: Վախեցած առաջին պրոլետարական պետութեան հզորութեան ամրացմամբ, պրոլետարիատի հեղափոխական ույժերի ամամբ ամբողջ աշխարհում, նա պատռում ե յերիտասարդ և համարձակ բուրժուազիայի արցամբ յերջեմն վողողված «ազատութիւնների խարտիաները», «մարդու և քաղաքացու իրավունքների դեկլարացիան», հրաժարվում ե այն մեծ մտածողներից, արվեստագետներից, վորոնցով դեռ ևս յերեկ նա հպարտանում եր:

Յերբ ոռոսական բուրժուական ինտելիգենցիան Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան նախորդակին իր վայնասունով ողն եր թնդացնում կուլտուրայի գալիք մայրամուտի մասին, ապա ի թիվս ոռոս մեծ անունների, վորոնց «բարբարոսների» հալթանակն սպառնում եր մոռացութեամբ, նա ամենից առաջ Պուշկինի անունն եր տալիս:

Այսպէս 1921 թ. Պուշկինի 84-ամյակին, բանաստեղծ Վ. Սոդասեիչը, այժմս վտարանդի, հիշելով «Պուշկինի արեւի առաջին խավարումը» (Պիսարեի վերարեմունքը դեպի Պուշկինը), գուշակում ե յերկ-

րորդը. «Նա այդ կերպ չի արտահայտվի: Պուշկինին վոչ կծաղրեն, վոչ ել կվիրավորեն: Բայց սպասվում ե, վոր կսառչեն դեպի նա: Արդեն այդ մարդիկ, վորոնք Պուշկինին չեն տեսնում, ներթափանցել են մեր մեջ: Արդեն նրանցից շատերը Պուշկինին չեն լսում, ինչպես վոր մենք ենք նրան լսում, վորովհետև այս վերջին վեց տարիների Թեոդոսիոսներից նրանց ականջները ծանրացել են»: «Պատմությունն ընդհանրապես անհրապույր է» — անսպասելիորեն խոստովանում է Պուշկինի դառնացած «պաշտպանը» և, բացատրելով «Պուշկինի մահվան ուրը համաժողովրդական տոն դարձնելու» իր ցանկությունը, նա հայտարարում է. «Մեռնով մենք պայմանավորվում ենք, թե մենք ինչ անունով պիտի իրար ձայնենք, մենք ինչպես պետք է ձայն տանք միմյանց վերահաս խավարում»:

Գուցե Վ. Սոդասելիչը վորոշ չափով մարգարեացավ, գուցե հիմա ել վոմանք Պուշկինի անունով վորձում եմ «ձայնել», բայց Պուշկինի անվան համար «անհրապույր պատմությունից» նրանք այդ իրավունքը չստացան:

Հեղափոխական պրոլետարիատը սոցիալիստական կուլտուրան դադարկ տեղում չի կառուցում: Պրոլետարական կուլտուրան, — ասում է Լենինը, — պետք է հանդիսանա որինաչափ զարգացումն գիտելիքների աչն պաշարի, վոր մարդկությունը մշակել է կապիտալիստական հասարակության, կալվածատիրական հասարակության, չինովնիկական հասարակության ճնշման տակ: «Կոմունիստ կարելի է դառնալ միայն այն ժամանակ, յերբ հիշողությունդ կհարստացնես այն բոլոր հարստությունների գիտությամբ, վոր մշակել է

մարդկությունը» (Ленин, Соч., т. XXV, стр. 387, 388): Այս կլասիկ ձևակերպումն է գտնվում նաև դեպի անցյալ դարաշրջանների արվեստն ունեցած մեր վերաբերմունքի հիմքում:

Ինքնըստինքյան հասկանալի յե, վոր անցյալի գեղարվեստական արժեքների քննադատական յուրացման պրոցեսում ֆեոդալական և բուրժուական հասարակության մտքերի շատ իշխողները «յեռոտանիներ» են «տատանվել», շատ «աստվածներ» են աղալվել իրենց պատվանդաններից: Բայց Պուշկինին այդպիսի ձևատազիր չեր սպառնում և չի սպառնում: Դեռ ավելին. միայն մեր որերում կարող է իրագործվել Պուշկինի յերազը, վոր նա արտահայտեց իր մահվանից մի փոքր առաջ.

Համբաղիւ իմ Ռուսիայում անծայրածիր՝
Խնձ կհիշի յուրաքանչյուր լեզու այնտեղ ապրող՝
Մլաճոնի թողը սեզ ու ֆինն ու դեռ այսօր վայրի
Տունդուռը և կալիկն ըստեպ սիրող: (Թարգմ. Ն. Զադան)

Միայն պրոլետարական հեղափոխությունն էր, վոր կուլտուրային հաղորդակից դարձրեց և «տունդուսին», և «կալմիկին», և տասնյակ ուրիշ ազգությունների, վորոնք կապիտալիստական հասարակության մեջ միայն շահագործման և ստրկացման «կուլտուրան» եյին ճանաչում: Միայն պրոլետարական հեղափոխությունը տվեց նրանց նաև Պուշկինին, և այն ել նրանց մայրենի լեզվով: Արդեն 1919 թ. տնտեսական քայքայման և քաղաքացիական պատերազմի որերին Պուշկինի յերկերը տպագրվեցին 725. 000 որինալ: 1934 թ. Պուշկինի գրքերի տիրաժը հասավ

1.119 600 որինակի, Հեղափոխութեան տարիներին չույս տեսան Պուշկինի չերկերի բազմաթիվ հրատարակութեաններ ԽՍՀՄ-ի տարբեր լեզուներով՝ ուկրալիներեն, բելոռուսերեն, հրեաներեն, վրացերեն, հայերեն, ուզբեկերեն, թաթարերեն, մոլդովերեն, լեռնային-մարիերեն, ղաշտային-մարիերեն, գնչուերեն և ուրիշ լեզուներով: Հեղափոխութեան տարիներին ընթացքում Պուշկինը դառել է բանվորների և կոլտնտեսական—գյուղացիների բազմաթիվ ուսանողների սիրելի հեղինակներից մեկը: Պուշկինյան յերկի յուրաքանչյուր որինակը մեր յերկրում տասնյակ և հարյուրավոր ընթերցողներ ունի: Վերջ, Պուշկինի «Եռուստինն չի տատանված», «Կուլտուրայի» բուրժուական պաշտպանների վախը կեղծ է և սուտ: Յեւ Պուշկինի վողրերգական մահվան հարյուրամյա հոբելյանը մեր յերկրում կհանդիսանա մեծ բանաստեղծի մի այնպիսի լայն համաժողովրդական, իսկապես «ազգային» տոնակատարութեան, վորով նրան յերբեք չեր կարող մեծարել բուրժուական գնդական Ռուսաստանը, վորովհետեւ նրա Պուշկինը բանաստեղծ եր հաղարների համար, իսկ մեր Պուշկինը միլիոնների բանաստեղծն է:

II

Յեթե Գոգոլի ժառանգութեան իմաստավորման գործում բուրժուական գիտութեանը միաբան չեր, յեթե բուրժուական միտքը հաճախ չեր համարձակվում Գոգոլին ամբողջովին մոցնել իր կուլտուրայի սրբութեան սրբոցի մեջ, ապա ալ եր Պուշկինի նկատմամբ: Պուշկինի բանաստեղծական ժառանգութեան

հայտարարված եր ազգային սեփականութեան, ազգային գրականութեան զարգացման գիծը բուրժուական գիտութեանը Պուշկինից եր սկսում: Պուշկինի բանաստեղծական պատգամները,—սերունդների միմյանց հաջորդելու մեջ,—մեկնաբանվում էյին վորպես ռուսական ժողովրդական «վողուն», իրականութեան ռուսական ըմբռման, ռուսական ազգային իդեալների լիարժեք և ընդհանուր կողմից ճանաչված արտահայտութեաններ:

1859 թ. Ապ. Գրիգորեը Պուշկինի մասին գրել է. «Պուշկինը մեր ամեն ինչն է. Պուշկինը ներկայացուցիչն է մեր այն ամենի, ինչ վոր սրտահույզ է, առանձնահատուկ, այնպիսին, վոր ոտար, ուրիշ աշխարհի հետ բոլոր ընդհարումներից հետո ել մնում է մեր սրտահույզը, առանձնահատուկը: Պուշկինը մեր ժողովրդական անհատականութեան դեռ ևս միակ լրիվ ակնարկն է... լրիվ և ամբողջական, բայց դեռ ևս մեր ժողովրդական եյութեան վող թե գույներով, ալ միայն կոնտուրներով գծված պատկերը... Պուշկինի հոգեկան համակրութեանների վողրաը չի բացասում վողինչ, վոր յերել է նրանից առաջ, և վողինչ, վոր յերել է նրանից հետո, և վողինչ, վոր կլինի ճիշտ և որպանապես մերը:

... Պուշկինի մեծ բնավորութեան մեջ, վոր վողինչ չի բացասում... բնավորութեան, վոր արձագանքել է ամեն ինչի, բայց արձագանքել է ռուսական հոգու չափով,—պարունակում է մեր բոլոր այժմյան, ըստ յերկույթին, այնքան յերկատված համակրանքների արդարացումն ու հաշտեցումը» («Взгляд на русскую литературу после Пушкина»):

Պուշկինի պոեզիայի ազգային «ամեն ինչ հաշտեցնող» իմաստի այսպիսի հաստատման ուղղությամբ երբնթանում բուրժուական մտքի աշխատանքը ամբողջ XIX դ. և XX դ. սկզբում:

Ֆ. Դոստոևսկու համար, վոր 1880 թ. Պուշկինի Մոսկվայի արձանի բացման իր ճառում հիմնականում կրկնեց Ապ. Գրիգորի գրույթները,—Պուշկինը «կատարելապես ժողովրդական բանաստեղծ է», բանաստեղծ «համաշխարհային զգայնությամբ», ըստ վորում հենց այդ «զգայնության մեջ արտահայտվեց նրա ամենամեծ ազգային ուսական ուժը, արտահայտվեց նրա պոեզիայի հենց ժողովրդականությունը, ժողովրդականությունն իր հետագա զարգացման մեջ, ժողովրդականությունը մեր ապագայի, վոր թագնված է ներկայի մեջ, և արտահայտվեց մարգարեաբար»:

Յեթե Պրլուդի համար 1837 թ., բանաստեղծի մահվանից յերկու շաբաթ հետո, Պուշկինը միայն «մասնակի հանճար է», «մեծ լիբիքական բանաստեղծ և իր ժամանակակից հայրենիքի լիակատար ներկայացուցիչ», յեթե նրա համար հնարավոր չե Պուշկինի անվան համեմատությունը Հոմերոսի, Դանտեյի, Շեքսպիրի անունների հետ («Պուշկինը չեր պատկանում... դարավոր հանճարներին, վորոնց յերևան գալն աշխարհում ավելի ու ավելի հազվադեպ է դառնում»), ապա XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբի բուրժուական գիտության համար Պուշկինի հարաբերակցությունը Դանտեյի, Շեքսպիրի, Գյոթեյի անունների հետ դառնում է սովորական և որինաչափ ճիշտ է, այդ ել վոչ ճիշտ, ըստ Դոստոևսկու, Պուշկինի «համաշխարհայնությունն» հաստատելու համար, այլ հաստատելու

ուղղությամբ այն, վոր ուս ազգային գրականության զարգացման համար Պուշկինը նույնպիսի վճռական նշանակություն ունեցավ, ինչ վոր համաշխարհային հանճարի այդ բանաստեղծներն իրենց ազգային գրականությունների համար:

Այսպիսով, Պուշկինի անվան շուրջն ստեղծվում է «ազգային հոգու» հիմնական հատկությունների կրողի և արտահայտչի յուրատեսակ աստվածացման մթնոլորտ: Նախահղափոխական Ռուսաստանի իշխող դասակարգերի կուլտուրականության մակարդակի չափով Պուշկինին շատ են ուսումնասիրում, հրատարակում, նրանով «բաստիարակում են» աճող սերունդը: Ստեղծվում է Պուշկինի՝ մարդու և բանաստեղծի, Պուշկինի՝ կյանքի ուսուցչի յուրատեսակ պաշտամունք: Բուրժուական Ռուսաստանը, ինչպես Խոալիան՝ Դանտեյի, Գերմանիան՝ Գյոթեյի, Անգլիան՝ Շեքսպիրի համար,—սկսում է,—ճիշտ է, վոչ շատ առատորեն—արձաններ կանգնեցնել, ձոնում է նրան յերկերի «ակադեմիական» հրատարակություն, վորը ճիշտ է, տասնյակ տարիների ընթացքում սկզբից այն կողմ չանցավ, մի քանի հատորներից դենը չանցավ: Պուշկինի կյանքն ու ստեղծագործությունն ուսումնասիրելու համար ստեղծվում են ընկերություններ և խմբակներ, նույնիսկ՝ «կանանց» ընկերություն, կազմակերպվում է հատուկ «ակադեմիական» հրատարակություն, նվիրված նրա կյանքի և ստեղծագործության ուսումնասիրությանը («Պուշկինը և նրա ժամանակակիցները»), ստեղծվում է Պուշկինյան տուն-թանգարան և այլն: Կարճ ասած, Պուշկինը բուրժուական ձեռով, «յեվրոպական ձեռով», ժոնում է ուսական «ազգային կուլտուրայի», «ուսական կյանքի մեջ»:

Պիսարևի փորձը 60-ական թվականներին «տատա-
նելու» Պուշկինի «յեռոտանին» դատապարտվեց վոր-
պես «խլեստովյան սանձարձակութուն» առանց ցան-
կանալու ըմբռնել ֆեոդալական-բուրժուական գեղա-
գիտության դեմ ուղղված պայքարի դասակարգային
իմաստը: Չերնիշևսկու և Դոբրոլյուբովի՝ հեղափոխա-
կան դեմոկրատիայի այդ առաջնորդների վերաբերմուն-
քը դեպի Պուշկինը, իհարկե, բոլորովին այլ էր, քան
Պիսարևինը:

Մենք հիմա չենք կարող Պուշկինի անվան շուրջը
տարվող դարավոր բարդ պայքարի տարբեր մոմենտ-
ների պարզաբանման վրա կանգ առնել, բայց մեզ հա-
մար վոչ մի կասկած չկա, վոր նախահեղափոխական
Ռուսաստանում պուշկինյան «պաշտամունք» ստեղծե-
լու պրոցեսը դասակարգային պայքարի պրոցես է,
վոր՝ ազգային բանաստեղծ Պուշկին՝ տերմինը բովան-
դակությամբ լցնելն ընթանում էր նույն դասակար-
գային պայքարի տրամադրությունների նշանի և ներ-
գործություն տակ:

Յուզյց տալու համար, թե «ազգային բանաստեղծ»
հասկացողության մեջ հաճախ ինչ բովանդակություն
են դնում, բերենք մի որինակ: 1891 թ. գիմնադիտ-
ներից մեկում Պուշկինի հիշատակին նվիրված տոնին
արտասանած հանդիսավոր ճառում աշակերտներին հե-
տևյալ ճշմարտություններն էին հաղորդվում. «Պուշ-
կինի քաղաքական կառուցվածքի իդեալն է ազատա-
կամ հավատարմություն պարտականություն նկատ-
մամբ ցածրում, բայց վոգորմած հղորություն վերում...
Պուշկինն համոզված էր, վոր մեր ազգային բնավո-
րություն, մեր ազգություն հիմքը ուղղափառություն
է, վոր մեր պատմությունը, հետևաբար, և մեր լու-

սավորությունը մենք պարտական ենք վանականե-
րին» և այլն:

Համենայն դեպս Պուշկինին ազգային բանաստեղծ
ընդունելը մի դրդապատճառ էր նրա կյանքն ու ստեղ-
ծագործությունն ուսումնասիրելու համար: Վոչ մի
կերպ չցանկանալով չափազանցացնել բուրժուական
գիտության ծառայությունները, մենք այնուամենայ-
նիվ պետք է ընդունենք, վոր նա թե պուշկինյան ժա-
ռանգությունը յերևան հանելու և թե այն սիստեմա-
վորելու համար քիչ բան չի արել: Մեծ ուշադրություն
էր նվիրված Պուշկինի կենսագրության ուսումնասի-
րությանը, ինչպես նաև նրա յերկերի գեղագիտական
կարևորության պարզաբանելուն: Ճիշտ է մեծ ուշադ-
րություն նվիրելով Պուշկինի կյանքի մասնավոր և
նվազ կարևոր հարցերին, պուշկինիստ-կենսագրերը
բանաստեղծի ձակատագիրն ուսումնասիրելիս չէին
համարձակվում և չէին կարող բարձրանալ մինչև սո-
ցիալական կարգի ընդհանրացումները, թողնելով մին-
չեվ վերջը չհետազոտված կամ չլուսաբանված Պուշկի-
նի կենսագրության մի շարք կարևորագույն հարցեր:
Մտքի նույն վարանդությունն ու սահմանափակ-
վածությունն էլին բնորոշում բուրժուական գիտու-
թյունը նաև Պուշկինի ժառանգության կուլտուր-
պատմական իմաստն ու նշանակությունը դրսևորելու
գործում: Փոփոխվող սոցիալական հարաբերություն-
ների պայմաններում զանազան ձևերով շարունակ
կրկնվում էին Բելինսկու, Ապ. Գրիգորևի, Պ. Անսեն-
կովի, Դոստոևսկու դատողությունները Պուշկինի պոե-
զիայի գեղագիտական և բարոյական արժեքի մասին:
Ինչպես էլ վոր լինի, բուրժուական պուշկինիանա-

յում խորհրդային գիտությունը պատկառելի ժառանգություն ստացավ:

Ի տարբերություն հին բուրժուական գրականագիտության խորհրդային պուշկինագիտությունը նոր մեթոդոլոգիական դիրքերից ձեռնամուխ լինելով Պուշկինի իդեոլոգիայի և ստեղծագործության ուսումնասիրությանը, առաջ մղեց մի շարք մեծ պրոբլեմներ մշակումը:

Պուշկինի մասին յեղած խորհրդային գիտության գրական նվաճումներին և վերաբերում այն հսկայական աշխատանքը, վոր կատարված է Պուշկինի յերկերի ձիշտ տեքստը վորոշելու գծով: Յեթե այդ աշխատանքը դեռ ևս չի վերջացրած, ապա բանաստեղծի յերկերի նոր խորհրդային ակադեմիական հրատարակությունն այդ բնագավառում կհանդիսանա յեղրափակիչ ավարտական մոմենտ: Այդ նույն հրատարակությունը, հաշվի առնելով և յուրացնելով պուշկինյան տեքստերի ամբողջ ձեռագրային և տպագիր պատմությունը, խորհրդային ընթերցողին կտա նաև Պուշկին-կլասիկի պոետական ժառանգության իսկական «իրանը»:

Խորհրդային գիտությունը շարունակեց և խորացրեց բուրժուական գիտության պուշկինյան տեքստերի «մեկնաբանման» աշխատանքը: Խորհրդային պուշկինիստները շատ բանում շարունակեցին, ընդարձակեցին և ձշտեցին իրենց նախորդների աշխատանքը: Հեղափոխության տարիների ընթացքում խորհրդային պուշկինագետները հսկայական աշխատանք կատարեցին Պուշկինի յերկերը նրա կենսագրության փաստերի հետ հարաբերակցելու ուղղությամբ, գրանցեցին և նկարագրեցին Պուշկին-բանաստեղծի և Պուշկին-

արձակագրի հաղորդակցումը իր նախորդ և ժամանակակից ուսու և արևմտաեվրոպական գրողների հետ: Նրանք սիրով և խնամքով նկարագրեցին Պուշկինի ստեղծագործական մտքի շարժումը մի շարք թեմաների վրա, վորոնք բանաստեղծի ձեռագրերով առավել կամ նվազ առատությամբ յենթարկված են դուկումենտացիայի: Պուշկինի կենսագրությունն ստեղծելու համար հավաքեցին և նախապատրաստեցին ընդարձակ նյութ, բանաստեղծի զանազան յերկերի և ստեղծագործության առանձին ետապների սոցիալական իմաստավորման համար կուտակեցին բազմաթիվ գիտողություններ, դրին մի շարք հարցեր պուշկինյան ժառանգությունը գնահատելու համար, մասնատեցին պուշկինյան պրոբլեմը: Մեր գրական գիտության հերթական խնդիրն է հանդիսանում ստեղծել մեծ բանաստեղծի սպառիչ կենսագրությունը:

Շատ սուր կերպով զգացվում է նախահեղափոխական կենսագրական գրականության լրիվ վերանայման պահանջը: Կուտակված է նոր մեծ նյութ. հին աշխատություններում (Աննենկովի, Ստոյունինի և ուրիշների) հաղորդվող շատ կենսագրական փաստեր ստեղծված են վոչ թե իրականությամբ, այլ Պուշկինի սոցիալական ներմբռնմամբ. շատ փաստեր ել, վոր հայտնի եյին առաջուց, նախկին հետազոտողները զանց եյին առնում վորպես փաստեր, վոր պիտանի չեն պուշկինյան այս կամ այն «լեգենդայի» համար, վորպես փաստեր, վոր չեն տեղավորվում Պուշկինի անձնավորության և բանաստեղծական ժառանգության մեկնաբանման վորոշ իդեոլոգիական սխեմայի մեջ: Վերջապես, բանաստեղծի գիտական կենսագրության

նկատմամբ մեր ունեցած պահանջները բոլորովին այլ են, քան բուրժուական պուշկինիստներինը. մեզ հարկավոր է գրողի սոցիալական կենսագրություն, վոր կյանքն ու գործունեությունն իմաստավորի միասնության մեջ վորպես հասարակական կարգի յերևույթ, վոր իրենց խթանն ու աղունքները գտնում են սոցիալական իրականության մեջ, և վոչ թե «վարք» Պուշկինի «գաղտնի սիրո» կամ այն պիստոլի, վորով մենամարտության ժամանակ սպանվեց բանաստեղծը, ճակատագրի մանրամասն ու ջանասեր հետադոտություններով:

Մեր ժամանակվա պուշկինիստների մի շարք արժեքավոր աշխատություններում մինք արդեն ունենք բանաստեղծի կյանքի և ստեղծագործության հինքը (կտնվան): Բայց դա քիչ է: Միայն Պուշկինի սպառնիչ գիտական կենսագրությունը լինելու դեպքում կարող է լուծվել նաև նրա մասսայականացման խնդիրը՝ ընթերցող լայն մասսաներին, նրանց թվում և պատանի ընթերցողին մեծ բանաստեղծի կյանքին և գործունեյությանը ծանոթացնելու խնդիրը:

Դեռ ևս լրիվ չի ուսումնասիրված Պուշկինի սոցիալական ներըմբռնման թեորիան և պրակտիկան հարյուր տարվա ընթացքում, սկսած նրա մահվան օրից: Բուրժուական հետադոտությունները Պուշկինի մասին իրենց փաստերի շարադրման և առանձին յերկրի մեկնաբանման մանրամասնություններով յենթարկված են ուշադիր քննադատության, իսկ «ազգային» բանաստեղծի պատկեր ստեղծելու բուրժուական գիտության ամբողջ աշխատանքն իր իդեոլոգիական ուղղվածությամբ, իր պրոբլեմատիկությամբ, վոր ան-

կասկած ունեն մի շարք հին հետադոտություններ, պուշկինյան «լեգենդա» ստեղծելու իր ձգտումներով բավականաչափ չի լուսաբանված:

III

Պարզելով պուշկինյան ժառանգության արժեքավորությունը մեր կուլտուրայի շինարարության համար, հետադոտողները սովորաբար, — միաժամանակ ձիշտ, — յենում են այն իրականության գնահատությունից, վորը Պուշկինի ստեղծագործության մեջ իր արտահայտությունն է գտել:

Մեր տեսակետից նրանց հետագա դատողություններում սխալն այն է, վոր նրանք, մի կողմից, այդ իրականությունը խիստ նեղ են սահմանագծում, — նրանք այն տեսնում են բացառապես XIX դ. սկզբի ռուսական կյանքում, իսկ մյուս կողմից՝ այն, վոր Պուշկինի ստեղծագործության սոցիալական բնությունն ու սոցիալական կարևորությունը վորոշելիս, նրանք առավելապես վորոշում են իրեն Պուշկինի դասակարգային բնությունը:

Վժմանց համար այդ բնությունը «հին տոհմիկ արիստոկրատիայի» իդոլոգի բնություն է, վժմանց համար ել՝ «բուրժուականացած միջին ինտելիգենտ ազնվականության» տրամադրությունների արտահայտչի բնություն, մյուսների համար Պուշկինը «կալվածատիրական բուրժուականության տենդենցների, պրուսական տիպի կապիտալիստական տենդենցների վաղ արտահայտչն է»: Կա և մի այսպիսի տեսակետ, ըստ վորի Պուշկինը, «վժման արտացոլում է ռուսական կյանքի շարժման պատմական մեծ պրոցեսը «միջնադարից»

դեպի նոր բուրժուական հասարակութունը», այդ պրոցեսն արտացոլում է իր սեփական ապագաստեղծականացման դիրքերից, իր—և ըստ յերևույթին իր դասակարգի—սպեցիֆիկ-ազնվական իդեոլոգիայից դեպի «պրոֆեսիոնալ-գրողի» և «վաճառական-ձեռնարկատիրոջ» իդեոլոգիային անցնելու դիրքերից: Այս վերջին տեսակետով բուրժուական իրականութունը Պուշկինի ստեղծագործության մեջ է մտնում նրա «պրոֆեսիոնալիզացիայի» հետևանքով:

Չտալով Պուշկինի ստեղծագործության սոցիալական ընթացքները և դրանով իսկ նրա պատմական կարեւորութիւնը վորոշելու այդ փորձերի գնահատութիւնը, մենք հնարավոր ենք գտնում մատնանշելու նրանց բոլորի համար ընդհանուր պատմական մտահորիզոնի նեղ և աղքատացած լինելը, վորի շրջանակներում են շարժվում վերոհիշյալ տեսակետներ ստեղծողները: Նրանց բոլորի համար Պուշկինի և նրա ստեղծագործության իրականութիւնը բացառապես ռուսական իրականութիւնն է, և այն էլ վոչ թե աճող հսկայական Ռուսական կայսրության իրականութիւնը, այլ ռուսական կենտրոնական նահանգների իրականութիւնը, ազնվական-կալվածատերերի դաստակերտների իրականութիւնը, վորոնք ձմեռներն ապրում են Մոսկվայում և Պետերբուրգում:

Նման մտահորիզոնով կարելի է արդյոք բարձրանալ մինչև աչդպիսի հանճարի տեր բանաստեղծի, ինչպիսին է Պուշկինը, և այնպիսի դարաշրջանի, վոր արտացոլել է նրա ստեղծագործութիւնը, պատմական կարեւորութիւն լիարժեք իմաստավորումը:

Կարելի է արդյոք, գնահատելով Դանտեյի համաշ-

խարհային-պատմական նշանակութիւնը, մնալ Ֆլորենցիայի սահմաններում, Գլոթելի ժառանգութեան բարդութիւնը բացատրել խուլ Վալմարի արքունիքի կյանքով: Կարելի է արդյոք բացառապես նույնիսկ XVI դ. սոցիալական հակասութիւններով հարուստ անգլիական կյանքով իմաստավորել համայնվրոպական Շեքսպիրին:

Մինչդեռ համայնվրոպական կապերը—տնտեսական, քաղաքական, կուլտուրական—XIX դարում, կապիտալիզմի հսկայական աճման, տեխնիկայի և մարդկային հարաբերութիւնների հնարավորութիւնների մինչ այդ չտեսնված դարգացման շրջանում, անհամեմատ աճել են վոչ միայն խալական վաղ վերածնութեան կամ անգլիական հեղափոխութեան նախորդակի դարաշրջանի համեմատութեամբ, այլ և նույնիսկ համեմատած Գլոթելի դարաշրջանի հետ, վորն աճեց XVIII դ. Գերմանիայի քաղաքական և կուլտուրական մասնատվածութեան պայմաններում:

Արդեն Պուշկինի կրտսեր ժամանակակիցները, վորոնք «չվրոպացիներ» են զգացմունքներով և աշխարհահայացքով, Պուշկինի մասին մտածում և խոսում են համայնվրոպական մասշտաբով: Թող նրանք Պուշկինին չընդունեն վորպես իրենց ծխի «յեւրոպացու»,—դրա համար նրանք իրենց հիմքերն ունեն, —բայց մեզ համար կարեւոր է նրանց մտածողութեան ձևը: Ահա, որինակ, Ն. Վ. Ստանկևիչը արեւմտականների և սլավոնասերների գաղափարական սրված պայքարի նախորդակին, իր բանակի գաղափարական արժեքների հավաքման պրոցեսում, 1838 թ. ոգոստոսին, Պուշկինի մանվանից շատ չանցած, Ն. Գրանովսկուն գրում

ե. «... Գյոթեն... աշնալիսի շատ գործեր ունի, վորոնց մեջ չերևում ե նրա համաշխարհային զարգացումը, վորն, ի հարկե, Պուշկինը չունեն և վորը մենք նրան չենք վերագրում»:

Մրանից հիսուն տարի առաջ Փրանսիացի քննադատ Մ. դե-Վոգյունեն ռուսական վեպի մասին գրած իր գրքում տալիս ե պուշկինյան հանճարի չափազանց հետաքրքիր բնութագիրը:

Ռուսական ռոմանտիզմին և Պուշկինի պոեզիային նվիրված գլխում Մ. դե-Վոգյունեն գրում ե. «Պետք ե ընդունել, վոր Պուշկինի ստեղծագործությունն, ամբողջությամբ վերցրած, վոչ մի եթնիկական գիծ չի ցուցաբերում: Նա ռոմանտիկ ե, համակված աշնալիսի վոգով, վորով միաժամանակ վոգեվորվում ելին նրա չեղբայրակիցները Գերմանիայում, Անգլիայում և Ֆրանսիայում. նա արտահայտում ե ընդհանուր զգացմունքներ և դնում ե ռուսական թեմաներում, բայց ազգային կյանքը նա դիտում ե դրսից, ինչպես և բոլորը նրա աշխարհից, մի գեղազեության աչքերով, վորն ազատ ե ռասայի վորեւ ազդեցությունից:

«... Միթե՞ դա նշանակում ե նսեմացնել Պուշկինին, խլելով նրան ռասայից, նրան մարդկությունը հանձնելու համար: Յես այդ չեմ կարծում:

«... Պատահականությունը, վոր ստիպեց նրան ծնվել Ռուսաստանում, կարող եր նրան նետել վորեւ ուրիշ յերկիր. նրա ստեղծագործությունը դրանով բոլորովին չեր փոխվի, նա կմնար այն, ինչ վոր նա կա՝ պարզ և ճիշտ հայելի, վորի մեջ 1830 թ. մոտ Յեվրոպայի կրթված հասարակության կողմից ընդունված հագուստի տակ արտացոլվում են մարդկային բոլոր

զգացմունքները: Այդ նույն վոտանավորները, վոր յերգում են ռուսական բնությունը, ռուսական սերը, ռուսական հայրենասիրությունը, յեթե նրանց մեջ փոխենք մի քանի բառեր, կերգեն նույն առարկաները անգլիացու, Ֆրանսիացու կամ իտալացու համար:

«... Յեթե հրաշալի ե լինել Ռյուբրիկի վորդին, ապա ավելի լավ ե լինել Ադամի վորդի. և յեթե, ինչպես կարծում են վոմանք, մեծ արժանիք ե հասկանալի լինել միայն Մոսկվայում, ապա գուցե ավելի մեծ արժանիք ե ստիպել մտածել, լալ և ժպտալ ամեն տեղ, վորտեղ շնչում ե մարդը. և Պուշկինին հաջողվեց այդ»:

Պուշկինը ծնվեց և ապրում եր մեծագույն սոցիալական, քաղաքական, կուլտուրական տեղաշարժերի և ցնցումների դարաշրջանում: Ֆրանսիական հեղափոխությունն իր ազդեցությունը շատ յերկրներ գրավեց և դրանով կարծես ամբողջ Յեվրոպան, յեթե վոչ ամբողջ աշխարհը, կապեց մի ամբողջության մեջ:

1836 թ. Պուշկինը գրել ե.

Припомните, о други...

Чему, чему свидетели мы были!

Игралища таинственной игры,

Метались смущенные народы,

И высились, и падали цари:

И кровь людей то славы, то свободы,

То гордости багрила алтари.

Կամ 1830 թ. «К вельможе», ուղերձում.

Все изменилось. Ты видел вихорь бури,

Падение всего, союз ума и фурий,
Свободой грозною воздвигнутый закон,
Под гильотиною Версаль и Трианон
И мрачным ужасом смененные забавы.
Преобразился мир при громах новой славы.
Давно Ферней умолк. Приятель твой Вольтер.
Превратности судеб разительный пример,
Не успокоившись и в гробовом жилище,
Доныне странствует с кладбища на кладбище.
Барон д'Ольбах, Морле, Гальяни, Дидерот,
Энциклопедии скептический причет,
И колкий Бомарше, и твой безносый Касти,
Все, все уже прошли. Их мнения, толки, страсти
Забыты для других. Смотри: вокруг тебя
Все новое кипит, бывшее истребля.
Свидетелями быв вчерашнего паденья,
Едва опомнились молодые поколения.
Жестоких опытов собирая поздний плод,
Они торопятся с расходом свести приход.

Այդ դարաշրջանի առաջավոր մարդիկ—փիլիսոփաները, բանաստեղծները, կոմպոզիտորները, նկարիչները,—հանդիսանալով իրենց ազգի մտածումների և տրամադրությունների արտահայտիչները, միաժամանակ զգում և ստեղծագործում եյին յեվրոպական իրակա-նությունից պլանով, համաշխարհայնության նշանի տակ, ստեղծագործում եյին «ամբողջ» մարդկության համար: Համաշխարհայնության պաթոսով, վոր անցյալ դարի սկզբի հանճարներին տվել եր հեղափոխության փոթորիկը, ժողովուրդների դեպի ազատություն ու

ստեղծագործությունն ունեցած մեծ շարժումները, գտնվում են Բեթհովենի սիմֆոնիաների, Շիլլերի, Բայրոնի, Շեկլիի բոցավառ վոտանավորների նաև մեզ վրա թողած հզոր ներգործման նախադրյալները: Միջնադարյան իսկարից ազատագրված բուրժուական մտքի լարվածության մեջ, վոր դեռ ևս լիովին չի վախեցած նոր հեղափոխական ամպրոպների ճայթում-ներով, մենք կգտնենք XIX դ. մեծ փիլիսոփայական իդեալիստական սիստեմների կարևորության բացատրությունը մեզ համար, Գեոթեի Ֆաուստի ամենախոր հետաքրքրության բացատրությունը նաև մեզ համար:

Ահա մտքերի և զգացմունքների դիպագոնի այս «համաշխարհայնության» մեջ, վորով ներթափանցված և Պուշկինի ամբողջ ստեղծագործությունը, մենք կըգտնենք նրա ժառանգության մեզ համար ունեցած նշանակության չափը վորոշելու բանալին:

Ազգային պլանով առած Պուշկինը առաջին և մեծ ուսու բանաստեղծ-յեվրոպացին է: Նրա պոեզիայով ուսական կուլտուրան դարձավ յեվրոպական կուլտուրայի ասպեկտներից մեկը, նրա միջնադարյան ֆեոդալիզմից դեպի նոր ժամանակների բուրժուական հարաբերություններն անցնող մեծ պատմական դարաշրջանի բարդ և խոր հակասություններով հանդերձ: Պուշկինով վերջնականապես ուսական կյանքի մեջ մտան «համաշխարհայնության» թեմատիկան և տոնայնությունը: Ուստի և կատարելապես բնական է, վոր իրականության պուշկինյան պատկերացումը, դարաշրջանի հարցերի պուշկինյան դրամը ունեն վոչ միայն վորպես նեղ-ազգային, տված նեղ-ազգային

նյութով, այլ և վորպես համայնվորդական նշանակութիւն: Իդուր չե, վոր Պուշկինի բանաստեղծական ցուցումներն անցյալ դարի սկզբի կյանքի մասին կարող են ոգտագործվել նաև յեվրոպական կյանքը բնութագծելու համար: Որինակ, շատ սրամիտ և հաջողությամբ ոգտագործեց Պուշկինի «Յեվգինի Ոնեգինը» գերմանական եսսեյիստներից մեկը, վոր ուսուսմասիրում եր անցյալ դարի սկզբի «Արևմտյան Յեվրոպայի հասարակայնութիւնը» (Գլեյխն-Ռուսվուրմ): Նա իր գրքում ամբողջ եջերով ցիտում ե «Յեվգինի Ոնեգինը», բնութագրելով XIX դ. սկզբի Փարիզի, Լոնդոնի, Վիեննայի հասարակութան վերին խավերի կյանքը:

Յեվրոպական պլանով առած Պուշկինը ուսա ազգի առաջին մեծ յեվրոպական բանաստեղծն ե, վոր նոր լեզվով, նոր պատկերներով ու հնչյուններով արտացոլեց իր դարաշրջանի յեվրոպական իրականութան նոր ուսական տեղամասը: Արդյոք յեվրոպական համաշխարհային մասշտաբով նա նույնքանն ե մեծ և կարեւոր, վորքան Կոթեն, Շեքսպիրը, Դանտեն, — դա արդեն վոչ թե Պուշկինի հանճարի մեծության հարց ե, այլ այն Ռուսաստանի «համաշխարհայնության» չափի, վորտեղ ապրում և ստեղծագործում եր Պուշկինը Իսկ այնքան, վորքան նա նոր յեվրոպական լեզվով գրող առաջին բանաստեղծն եր, բանաստեղծը յերիտասարդ ազգային կուլտուրայի, վոր կազմվել ե ավելի հասուն կուլտուրաների դրացիության և փոխհարաբերութիւնների մեջ, նա, գուցե, Գոգոլի հետ համեմատած ավելի յեվրոպացի յեր, քան ուսա: Բայց արդյոք դա կնսեմացնի Պուշկինի համաշխարհային

նշանակութիւնը մեր որերում, յերը նոր պրոլետարական համաշխարհայնության» տրամադրութիւնները ավելի ու ավելի տիրաբար կազմակերպում են նաև բոլոր լեզուների պոեզիան:

Միաժամանակ Պուշկինը ազգային ե ամենաընդարձակ իմաստով, այնքան վորքան նրա ստեղծագործութիւնը արտացոլել ե ուսական իրականութիւնը նրա բուրժուական գոյացման դարաշրջանում, նրան հատուկ բոլոր հակասութիւններով:

IV

Կարիք չկա շատ խոսելու այն ջանի մասին, վոր Պուշկինն ինքն իրեն զգում եր յեվրոպացի, ամբողջ աշխարհի քաղաքացի, ի հարկե, վոչ այն իմաստով, ինչպես որինակ յերիտասարդ ռադիչէական-կոսմոպոլիտները (Պոպուզակ, Բորն), վորոնք այդ տեսակետից ռացիոնալիստական XVIII դ. մարդիկ եյին, վորոնց համար «ամբողջ աշխարհը» մտածվում եր վորպես արստրակտ ընդհանուր գաղափարների շարժման և իրացման ասպարեղ: Վոչ, Պուշկինը նոր, հետեղափոխական ժամանակվա մարդ ե, վոր զգում և մտածում ե խիստ պատմականորեն, և նրա «ամբողջ աշխարհի քաղաքացիութիւնը» — մարդկային կուլտուրայի միասնության գիտակցութիւնը՝ հիմնված պատմական աշխարհահայացքի վրա, դարձնում ե նրան իբժամանակվա կուլտուրական յեվրոպացու տանջանքների և ուրախութիւնների մասնակից:

Ինքը Պուշկինը հաճախ խոսում ե իր յեվրոպացի ուսուցիչների, իր յեվրոպացի «բարեկամների» և «թըշնամիների» մասին:

Վորպես «յեվրոպացի» Պուշկինը Ռուսաստանում
իրեն վատ եր գտում: Դուք հիշո՞ւմ եք «Յեվգենի Ունե-
զինի» հուզիչ ասույթը, գրված Ուեստալում, ծովի մոտ

Придет ли час моей свободы?
Пора, пора!—взываю к ней;
Брожу над морем, жду погоды,
Маню ветрила кораблей.
Под ризой бурь, с волнами споря;
По вольному распутью моря
Когда ж начну я вольный бег?
Пора покинуть скучный берег
Мне неприятной стихии...

Նույն տրամադրություններն են և նամակներում:
Ահա Պուշկինի թախծոտ հարցը 1825 թ. դեկտեմբերի
առաջին կիսում Պ. Ա. Պլեանյովին ուղղած նամակում.
«Ի՞նչ անեմ Ռուսաստանում»:

Կամ 1826 թ. մայիսի 27-ին Պ. Ա. Վյադեմսկուն
գրած նամակում. «Դու վոր, կապված չես, ի՞նչպես ես
կարողանում մնալ Ռուսաստանում: Յեթե ցարն ինձ
ազատություն տա, յես մի ամիս ել չեմ մնա: Մենք
տխուր դարումն ենք ապրում, բայց յերբ յերևակա-
յում եմ Լոնդոնը, թուջե ուղիները, շոգենավերը, անգ-
լիական ժուռնալները կամ Փարիզի թատրոնները...
ապա իմ խուլ Միխայլովսկոյե գյուղն ինձ ձանձ-
րությ ի կատաղություն ե պատճառում»: Հենց այդ
նույն նամակում հայրենի չերկիրը նրա համար «ա-
նիծյալ Ռուսաստան» է:

Յեվ 1836 թ. մայիսին Մոսկվայից նա գրում է
կնոջը. «Բրյուլովը հիմա իմ մոտից գնում է Պետեր-

բուրգ հակառակ իր կամքին. վախենում է կլիմայից
և գերությունից... Սատանան զրդեց ինձ ծնվել Ռու-
սաստանում հոգով և տաղանդով»:

Բաժական է միայն թերթի Պուշկինի գրադարա-
նից մնացած գրքերի Բ. Մոդզակսկու նկարագրու-
թյունը («Пушкин и его современники», պրակ IX—
X), զգալու համար, վոր Պուշկինը յեվրոպական կուլ-
տուրայի տեր մարդ էր, վորը մինչև իր կյանքի վեր-
ջըն իր մտավոր պահանջներով իր դարի հետ հավա-
սար եր ընթանում, ընդհուպ մինչև ուսույրական սո-
ցիալիզմի գրականությունը (նրա գրադարանի սեն-
սիմոնիստական գրքերը):

Բայց միաժամանակ, հասկանալի է, վոր ույժի մեջ
է մնում այն հարցը, թե յեվրոպական իրականու-
թյան և բուրժուական յեվրոպական կուլտուրայի վճի-
կողմերը, սոցիալական վճի դիրքերից է իր ստեղծա-
գործությունը արտացոլել Պուշկինը:

Նորերս Պուշկինի ստեղծագործության հետազո-
տողներից մեկը Հափազանց ճիշտ դրեց մի սկզբուն-
քային հարց. «արդյոք անցյալի ազգային մեծ բա-
նաստեղծներ՝ Դանտեն, Շեքսպիրը, Պուշկինը քայքայ-
վող ֆեոդալիզմի արտահայտիչներն էյին, թե՞ նրանք
այն ույժերն էյին, վորոնք աշխատում էյին ֆեոդա-
լական գիշերից ազատագրվելու համար... Դանտեյի,
Շեքսպիրի, Պուշկինի հարցն ըստ եյությունն նույն
հարցն է, թե ինչից է աճում մեծ արվեստը--քայ-
քայվող հնի փտությունից, թե՞ աճող նորի ույժերից»:
Հարցին նաև ճիշտ պատասխան եր տված. «Նրանք
բոլորն ել նորի, բուրժուազիայի ազատագրող սկզբ-
բունքների արտահայտիչներն էյին»:

իրոք դարձնում ե մի դեպք, լի դրամատիքական ուշ-
ժով և խորը բարոյական գաղափարով» («Материа-
лы», 1878 թ., հջ 421):

Պ. Յե. Շչեպուլևը բավական ակնառությամբ և
համոզեցուցիչ կերպով ցույց տվեց, թե այդ լեզենդան
ինչպես եր ստեղծվել: Բայց հասկանալի չե, Վոր «դե-
պի կործանում ընթացող Պուշկինի», «գարշահոտ
աղնվականի» պատկերն իր բարեկամների պատկերաց-
ման մեջ պատճառաբանվում ե վոչ միայն Պուշկինի
վերջին որերով: Նա մի կողմից մեղադրվում ե իր «կա-
պիտուլյացիայով» ցարի առաջ դեկտեմբերի 14-ից հետո
և հետագա «հաշտությամբ» Նիկոլայի հետ և մյուս
կողմից՝ նրա գրական գործունեություն մի շարք մո-
մենտներով:

Ինկարրիստներ շարժման և ապստամբության
նկատմամբ Պուշկինի վերաբերմունքի հարցն ար-
դեն ընդարձակ հատուկ գրականություն ունի: Մենք
մեր լենթադրություններով մտադիր չենք վոչ վերա-
նայելու, վոչ ել մեծացնելու այն: Անենք միայն մի
գիտողություն, դեպի 1825 թ. դեկտեմբերյան ապրս-
տամբությունը Պուշկինի ունեցած վերաբերմունքի
հարցը լուծող շատ աշխատությունների վրա լիբե-
րալ-բուրժուական պաթոսի ե հեղափոխականության
բուրժուական ըմբռնման յուրահատուկ փառ ե նըս-
տած, մյուս աշխատություններում նկատվում ե տեն-
դենց տեղափոխելու դեպի հեռավոր անցյալը մեր ո-
րերի հեղափոխական պայքարի բանականություն ու
ետրկան:

Մենք կանգ կառնենք մի մոմենտի վրա, վոր վե-
րաբերում ե տվյալ հարցին, — 1825 թ. դեկտեմբերից

հետո ցարի առաջ իր «կապիտուլյացիայի» պուշկի-
նյան ըմբռնողություն վրա:

Իրին Պուշկինի մի քանի բանաստեղծական ար-
տահայտություններ կարծես հիմք են տալիս կարծե-
լու, վոր ինքն իր վարմունքը դեկտեմբերից հետո
պատրաստ ե համարելու յուրատեսակ դավաճանու-
թյուն: Կարելի ե կարծել, թե «դեկտեմբերի» իր տը-
րամադրությունները Պուշկինը հիշում ե Հորացիուսի
նմանողությամբ գրած «Кто из богов мне возвратил»,
վոտանավորի մեջ (1835 թ.), գուցե Մուշկինն իրեն
եր վերագրում Պոմպեոսին ուղղած Հորացիուսի խոս-
քերը:

Ты помнишь час ужасной битвы,
Когда я, трепетный квириг,
Бежал, нечестно брося щит,
Творя обеты и молитвы?
Как я боялся! как бежал!
Но Эрмий сам незапной тучей
Меня покрыл и в даль умчал
И спас от смерти неминучей.

Հին հռոմեական կյանքից առնված «կեսարը ճա-
նապարհորդում եր» («Цезарь путешествовал») պատ-
մական պատմվածքի հատվածներում Պետրոսիտը,
դիտելով ուղայի այդ տողերն, ասում ե. «Յորմանկ
բանաստեղծն ուղում եր Ոգոստոսին և Մեկինասին
զվարճացնել իր վախկոտությամբ, վորպեսզի նրանց
ուրիշ բան չհիշեցնի»:

Վորպես Պուշկինին մոտիկ անձնավորություններին
հաղորդված վախի նման տրամադրությունների ար-

ձագանք ե հնչում 1826 թ. նոյեմբերի 9-ին Գ. Ա. Վյազեմսկուն գրած նամակում իր դայակի մասին հայտնաձեռն. «Յերեակայիր, վոր նա 70 տարեկան հասակում արքեպիսկոպոսի սիրտը հուզելու և նրա դաժան վոգին սանձահարելու համար անգիր մի նոր աղոթք և սովորել, մի աղոթք, վոր հավանորեն գրված ե ի վան Յ(արի) ժամանակ»:

Իսկ ըստ Պուշկինի գրագրություններում պահպանված նրա հետգեկտեմբերյան արամագրությունների արձագանքների և ըստ ցարի հետ հաշտվելու նրա հետագա ըմբռնման կարելի չե կարծել, վոր Պուշկինը Նիկոլայ I-ի հետ իր «հաշտությունը» դիտում եր վորպես մի տեսակ պայմանագիր: Թող նա խաբված լինի—ցարը Պուշկինին «յուրացրեց» (ժուկովսկու արտահայտությամբ),—մեր հասկացողությամբ թող Պուշկինի հավատը ցարի հետ պայմանագիր կընքելու հնարավորության մասին ավելի քան միամիտ լինի,—մենք չպետք ե մոռանանք, վոր Պուշկինի համար այդպիսի պայմանագրի սոցիալ-հոգեբանական նախադրյալներ կալին: Իզուր չե, վոր իրենց ազատվելու ժամանակ դեկաբրիստներից շատ շատերը ևս «համաձայնության յեկան» Նիկոլայ I-ի միապետության հետ:

Վոր Պուշկինը կարող եր իրեն իրավունք համարել մտածելու պայմանագրի մասին, այդ նրան ասում եր և՛ իր, վորպես բանաստեղծի, սեփական ինքնագահատությունը և՛ նրա գրական գործունեությունից հսկայական քաղաքական նշանակություն ալն ընդհանուր ճանաչողությունը, վորը,—և իր և Նիկոլայի համար,—առանձնապես վառ արտահայտություն

ստացավ դեկաբրիստների գործի դատավարության ընթացքում. իզուր չե, վոր 1831 թ. ինքը Պուշկինը լրագիր հրատարակելու առթիվ III բաժանմունքին ներկայացրած գրության սևագիր ինքնագրում վրտահորեն հայտարարում ե. «Կարող եմ ասել, վոր հանգուցյալ թագավորի վերջին հինգ տարում գրականագետների դասի վրա յես անհամեմատ ավելի ազդեցություն ունեյի, քան մինիստրությունը, չնայած միջոցների անհամեմատելի անհավասարությանը»:

Յեղ հատկանշական ե այն, վոր այն ժամանակ, չերը Պուշկինի բարեկամները (ժուկովսկին, Վյազեմսկին) խոսում և մտածում են Պուշկինի համար «վոդորմածություն» հայցելու մասին, ինքն այդ ուղիով անխոս ընթանալու ցանկություն բուրրոլին չի հայտնում: Նա ծնկի չի դալիս, այլ ուզում ե հենց համաձայնության գալ, չերկու կողմերի համար ել հարբերությունների կատարյալ վորոշակի լինելու պայմանով: 1826 թ. հունվարի յերկրորդ կիսում Պուշկինը գրում ե ժուկովսկուն. «Հիմա յենթադրենք, թե կառավարությունը կցանկանա դադարեցնել իմ շնորհագրումը, յես պատրաստ եմ նրա հետ պայմանավորվելու (յեթե պայմաններ անհրաժեշտ են), բայց ձեզ վճռականորեն ասում եմ, վոր ինձ համար պատասխանատու չլինեք և ինձ համար չերաշխավորեք: Իմ առաջա ընթացքը կախված (կլինի) հանգամանքներից, կառավարության իմ նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից»:

Չգացվում ե, վոր հենց դեկաբրիստների դատավարության ժամանակ միայն Պուշկինն իսկապես գի-

տակեցեց իր բանաստեղծական գործունեությունը հսկայական հասարակական նշանակությունը:

Պ. Կ. Վյազեմսկուն գրած նամակներից կարելի է տեսնել, Վոր նա իրեն բոլորովին չէր զգում վորպես մի մարդ, Վոր պատրաստվել էր առանց վորևէ առարկություն «ապաշխարելու»: 1826 թ. հուլիսի 10-ին նա Վյազեմսկուն գրում է. «Բունտն ու հեղափոխությունն ինձ չերեք դուր չեն չեկել, դա ճիշտ է. բայց յես կապ ունեյի համարյա բոլորի հետ և գրագրություն մեջ եյի դավադիրներից շատերի հետ: Բոլոր վրդովեցուցիչ ձեռագրերն իմ անունովն եյին շրջում»: Նույնին՝ ոգոստոսի 14-ին 1826 թ. «Կախվածները կախված են, բայց 120 բարեկամների, յեղբայրների, ընկերների տաժանակիր աշխատանքի դատապարտվելը սոսկալի լի»: Յեվ թագավորին գրած իր նամակի առթիվ, Վորի գուսպ տոնի համար բարեկամները նրան հանդիսանում եյին, նա նկատում է. «Դու իմ նամակը սառն ու չոր ես գտնում:—Այլ կերպ ել լինել անկարելի լի: Լավ է, Վոր գրված է: Հիմա (գեկաբ-րիսաների դատավճռից հետո: Վ. Դ.) գրիչս չեմ դառնա»:

Կարիք չկա հիշեցնելու, Վոր մինչև իր մահը Պուշկինը չդավաճանեց դեկտեմբերի 14-ի իր բարեկամներին և «յեղբայրներին» տաժած զգացմունքներին:

Յեվ այնքան բնական է հնչում Կյուսխլեկերի «19 դեկտեմբերի» վոտանավորի ահա այս տունը, Վոր նա ուղարկել էր Պուշկինին 1836 թ. հոկտեմբերի 18-ի նամակում:

Чьи резче всех рисуются черты

Пред взорами моими? Как перуны

Сибирских гроз, его золотые струны
Рокочут... Песнопевец, это ты!

Твой образ—свет мне в море темноты.

Твои живые вещие мечты

Меня не забывали в ту годину,

Когда, уединен, ты пил кручину.

Սովորաբար այն ուսումնասիրողները, վորոնք խոսում են Պուշկինի «կործանման» մասին, այդ ճանապարհի վրա առաջին հերթին մատնանշում են «В надежде славы и добра», «Ստանսները» (1827 թ.), պնդելով, թե Պուշկինն այստեղ Նիկոլային ընդունում է «Պետրոսի գործի հաջորդ»:

Բայց ի՞նչից է այդ հետևում, ինչո՞ւ մենք այդ «Ստանսները» չկարգանք, վորպես յուրատեսակ պաշմանագրի, քաղաքական համաձայնությունից նախագիծ, վորի կետերի կատարումը հենց Նիկոլային իրավունք կտա լինելու «Պետրոսի գործի» հաջորդը:

Առաջին տնում՝ պատմական համեմատություն է.

Начало славных дней Петра

Мрачили мятежи и казни.

Բայց ահա թե ով էր Պետրոսի հետո,

Но правдой он привлек сердца,

Но нравы укротил наукой,

И был от буйного стрельца

Пред ним отличен Долгорукой.

Самодержавною рукой

Он смело сеял просвещение.

Не презирал страны родной:

Он знал ее предназначенье.

То академик, то герой,
То мореплаватель, то плотник,
Он всеобъемлющей душой
На троне вечный был работник.

Մի թե սա մի ամբողջական ծրագիր չէ, վոր բանաստեղծն առաջարկում է ծանր քաղաքական ցնցումների մթնոլորտում հենց նոր գահ բարձրացած լեռնաշարք ցարին: Յեվ նա ընդգծում է Նիկոլային Պետրոսի հետ մերձեցնելու ծրագրայնությունը, պայմանականությունը:

Семейным сходством будь же горд,
Во всем будь пращурю подобен:
Как он неумолим и тверд,
И памятью, как он, незлобен.

Մենք լավ գիտենք, վոր Պուշկինի «պայմանագիր» կնքելու հույսերը պատրանք գուրս չեկան: Բաց ինքը Պուշկինը Ֆելիքսբերգի Մոսկվա բերելուց հետո ել վորոշ ժամանակ պահպանում եր այդ պատրանքները: Այդ են ասում նաև ցարական ցենզորություն նրա սկզբնական ըմբռնումը, և՛ «հանձարի» ու «լուսավորության» փառաբանումն այն գրություն մեջ, վոր ներկայացրել եր ցարին, վորի հրավերով զբաղվել եր «պատանեկություն դաստիարակություն առարկայով», և՛ 1828 թ. «Բարեկամների» վոտանավորի մեջ («Нет, я не льстец») Նիկոլայի մասին արած հայտարարությունը:

... Он мне царственную руку
Подал...
Во мне почтил он вдохновение,
Освободил он мысль мою.

Ավելի ուշ, 30-ական թվականներին, Պուշկինն այլևս այդ պատրանքները չէին: Առանձնապես համոզեցուցիչ կերպով այդ են ասում 1834 թ. կնոջը գրած նամակները: Այսպես, ապրիլի 20-22-ի նամակում Պուշկինը գրում է. «Յես յերեք ցար եմ տեսել, առաջինը հրամայեց իմ գլխից հանել գդակը և իմ փոխարեն իմ դայակին նախատեց, յերկրորդն դեպ ինձ բարեհաճ չեւ, յերրորդը թեև ինձ ծերությանս հասկում կամեր-պաժ դարձրեց, բայց նրան չորրորդով փոխել չեմ ուզում. բարություն փոխարեն բարիք չեն սպասում: Տեսնենք, թե մեր Սաշկան (Պուշկինի վորդին: Վ. Դ.) ինչպես պիտի յուր գնա իր ծիրանածին անվանակցի (Նիկոլայ 1-ի ժառանգի: Վ. Դ.) հետ. իմ անվանակցի հետ յես յուր չեյի գնում: Աստված չանի, վոր նա իմ հեռքերով գնա, վոտանավորներ գրի և թագավորների հետ կովի: Վոտանավորներում նա իր հորը չի գերազանցի, իսկ պատը գլխով չեն ծակի»: Յեվ մայիսի 18-ի նամակում. «Նախումն ունենալն հաճելի չե, մանավանդ, յերբ մարդ 20 տարի անկախ է յեղել»: Նույն «կախման» մասին է խոսում նաև հունիսի 8-ի նամակում. «Այն կախումը, վոր իրենց վրա յեն առնում փառասիրությունից կամ կարիքից ստիպված, ստորացնում է մեզ: Այժմ նրանք ինձ վրա նայում են վորպես ճորտի, վորի հետ կարող են վարվել աջնակես, ինչպես ուղեհան: Ծնորհազրկությունն ավելի հեշտ է տանել, քան արհամարհանքը: Յես Լոմոնոսովի պես, չեմ ուզում «տեղ աստծու» տակին ծաղրածու լինել»:

Վոչ մի հիմք չկա խոսելու Պուշկինի «լակեյություն», «սերվիլիզմի» մասին նաև այնպիսի գրվածք-

ների առթիւ, ինչպես «Клеветникам России», „Полтава»,-ն են: Գաղափարների այն շրջանը, վորոնցով կազմակերպված են այդ գրվածքները, ամբողջովին մասնում են Պուշկինի սոցիալ-քաղաքական հայացքների սիստեմի մեջ և համապատասխանում են ոռւս պատմական անցյալի և նոր բուրժուական Ռուսաստանի խնդիրների նրա ըմբռնումին: Զուր չեք, վոր նրա «Պոլտավան» ստացավ նաև գեկաբրիզմին մոտեցանքներ իր բարեկամների՝ Կյուսեյեւեկերի, Կատենինի հավանությունը:

Վորպեսզի «պատմականորեն» ըմբռնենք Պուշկինի այդ գրվածքների գաղափարական-քաղաքական բովանդակութունը, յետ ինձ թույլ կտամ հիշեցնելու «ազգության իրավունքի» և «բարեհարմարության իրավունքի» ուսմունքը, վոր պարզաբանված է Պեստելի բուրժուական «Русская Правда»-յի առաջին գլխում: Ըստ Պեստելի «Ֆինլանդիան, Եստլանդիան, Կուրլանդիան, Լիֆլանդիան, Բելոռուսիան, Մալո-ռուսիան, Նովոռուսիան, Բեսարաբիան, Ղրիմը, Վրաստանը, ամբողջ Կովկասը, Կիրգիզական յերկրները, Սիբիրի բոլոր ժողովուրդները և պետության ներսում ապրող ուրիշ զանազան ցեղեր ինքնուրույն անկախությամբ չերբեք չեն ոգավել և չերբեք ել ոգավել չեն կարող... Ուստի և նրանք բոլորն ել յենթակա յեն բարեհարմարության իրավունքին, ըստ վորում հարկադրված լինելով հավիտենապես հրաժարվելու առանձին ազգություն կազմելու իրավունքից»:

Լեհաստանի համար Պեստելը թույլ է տալիս անել բացառություն, համաձայնում է, վոր նրա վե-

բարեմամբ «ազգության իրավունքը գերակշռի բարեհարմարության իրավունքին»: Բայց Լեհաստանի համար այդ «ազգության» իրավունքը շրջապատվում է մի շարք պայմաններով, ըստ վորում առաջին նախնական պայմանն է—վորպեսզի լեհական պետության վերականգնումը տեղի ունենա Ռուսաստանից Լեհաստանի վոչ ինքնակամ անջատվելու միջոցով:

Մենք ընթերցողին գիտակցորեն ենք հիշեցնում «Русская Правда»-ն, վորպեսզի նրան նախազգուշացնենք Պուշկինի լեռկերի գաղափարական բովանդակության գնահատման ափելորդ «մոգերնիդացիայից»: Ճիշտ է, կարելի է ասել, վոր Նիկոլայ Լ-ը Պեստել չէ և վոր Պուշկինը Լեհաստանը թողնում է ինքնակամ միապետության «բարեհարմարության» իրավունքին և վոչ թե Պեստելի «գերազույն վարչության»: Բայց չէ վոր Պեստելն ել ասում է, թե մինչև «բոլոր պայմաններին» հաստատվելը, «վորոնք Ռուսաստանն հետագայում լրիվ չափով ապահովելին ամեն տեսակի գործողություններից, վոր կարող են հակառակ լինել նրա հաստատուն անվտանգության կամ նրա կատարյալ խաղաղության համար», Լեհաստանում «ամեն ինչ պետք է մնա այժմյան վիճակում»: Լեհաստանի ապստամբության իրավունքը նա ընդունում է միայն Ռուսաստանի հետ միասին ինքնուրույնում և միայն Ռուսաստանի հետ միասին ինքնակալությունը տապալելու համար և վոչ թե ոռւսական հեղափոխությունից անկախ, ինքնուրույնաբար ազգային, պետական անկախություն նվաճելու համար:

Ափելորդ չեմ համարում հիշեցնելու, վոր ըստ «Русская Правда»-յի նոր Ռուսաստանի տերիտորի-

այում «բոլոր ցեղերը պետք է ձուլվեն ու կազմեն մի ժողովուրդ», վոր «Ռուսաստանի պետութեան ամբողջ տարածութեան վրա» պետք է «իշխի միայն մի լեզու, ուսև լեզուն», իսկ «Русская Правда»-յի չերկրորդ գլխի § 3-ը սահմանում է «կանոն, վորպեսզի Վիտեբսկի, Մոգիլեի, Չերնիգովի, Պոլտավայի, Կուրսկի, Խարկովի, Կիևի, Պոդոլսկի և Վոլինսկի նահանգներում բնակվող բոլոր բնակիչներին համարել իսկական ռուսներ և այս վերջիններից վոչ մի առանձին անուններով չանջատել»:

Պետեղի «Русская Правда»-յի կողմից ազդային հարցին բուրժուական լուծումն տալու լույսի տակ մենք կկարողանանք պատմական որեկտիվությունն ավելի մոտիկություն մերարեքվել նաև Պուշկինի բանաստեղծական ասույթներին Լեհաստանի և Ուկրաինայի նայի ազդային անկախության համար մղած պայքարի մասին: Ինչպես տեսնում ենք, ազդային հարցի պուշկինյան լուծումն ընթանում է նրա բուրժուական տրակտովկայի դժով, վոր իր արտահայտությունը գտավ դեկարրիստական մի շարք փաստաթղթերի և ասույթների մեջ: Իրենց ազատություն համար «փոքր» ազգությունների Ռուսաստանի դեմ վարած պայքարի վերաբերմամբ բուրժուա-նացիոնալիստական վերաբերմունքի այդ նույն նոտաները մենք կգտնենք նաև Պուշկինի վաղ պոեմներում («Կովկասյան գերի»): Հիշեցնում եմ, վոր «Клеветникам России» վոտանավորի տրամադրություններին մոտ տրամադրություններ մենք Պուշկինի մոտ տեսնում ենք նաև նրա վաղ տարիներում: Այսպես, «Графъ Олизару» ուղերձի սևագրում (1824 թ.) Պուշկինը հի-

շում է, վոր «մենք (ռուսներ) Կոստյուշկուի դրոշակների գեղեցկությունը արյունոտ հողի մեջ տրորեցինք»: Այստեղ նույն միտքն է, ինչ վոր և «Клеветникам России» վոտանավորում, — «հնուց մեր ցեղերը միմյանց թշնամի են», և այստեղ էլ լեհը «Ռուսաստանի ազդային թշնամին է»: Յեվ միայն «հրաշալի պոեզիայի ձայնը բարեկամացնում է թշնամական սրտերը», — հարկավոր է գտնում Պուշկինը պատճառաբանելու իր բարեկամական հարաբերությունները դեպի Ուկրաինը, վորպես «բանաստեղծի»:

Վերջիվերջո այժմ վոչ վոք չի կասկածում, վոր «չերկրորդ» շրջանի Պուշկինին, թե «Լործանման ուղիով» ընթացող Պուշկինին մենք ըմբռնում ենք վորպես իր ստեղծագործական ուշեքի կատարյալ ծաղկման մեջ գտնվող դեղարվեստագետի, իր ոքանչև կատարյալ չերկրով, վորպես իր ուշեքի և բանաստեղծական հնարավորությունների աճման վիճակում գտնվող դեղարվեստագետի: Հենց «Լործանման ուղու վրա» գտնվող Պուշկինն է ընթանում դեպի ռեալիզմը և ռուսական կլասիկ արձակի փայլուն զարգացման սկիզբն է դնում:

«Յերկրորդ շրջանի» Պուշկինին «Լործանման», «Լակեյություն» նշանով, վոր նրա «ստեղծագործություն միջուկն է» թափանցում, մեկնաբանելն ու դրանով իսկ պատանի տարիների և նրա վաղ յերկերի Պուշկինին վաճանի վրա բարձրացնելն ազավաղում է Պուշկինի եստեղծական ըմբռնման մեր գիծը: Դա մեզ ստիպում է մեր ուշադրությունը բեկեռել բանաստեղծի այն յերկերի վրա (դրանից առանձնապես ֆլամսվում է զարոցը), վորոնք բոլորովին էլ նրա

հանճարի լրիվ արտահայտութիւնը չեն հանդիսա-
նում: Մյուս կողմից հասուն Պուշկինի սքանչելի յեր-
կերն այդ մոտեցումն ստիպում է ըմբռնել բռնու-
թիւն գործ դնելով մեր աշխարհայացքի վրա կամ
ընդունել Պուշկինին բուրժուա-եւտետիկական ըմբռ-
նումով լոկ վորպես «գեղարվեստագետի»:

VI

Պուշկինի կյանքն ու ստեղծագործութիւնը լիար-
պական պլանով իմաստավորելը կոգնի մեղ պուշկին-
յան պրոբլեմը լուծելու համար կանգնել ավելի ճիշտ
ճանապարհի վրա, քան այն, վորտեղ խոսքը բացառա-
պես Պուշկինի ուսական «պայմանավորվածութիւն»
մասին է: Մենք չենք խոսում Պուշկինի վրա չեղած
գրական ազդեցութիւնների մասին՝ ֆորմալիստա-
կան, կոմպարատիվիստական կամ պատմա-կուլտու-
րական պլանով, այդ «ազդեցութիւնները» բավակա-
նաչափ հաշվի են առնված: Բայց նրանք վերցրած
առանձին, Պուշկինի առանձին մտքերի, նրա առան-
ձին յերկերի նկատմամբ, միայն գրական պլանով,
հեռանկար չեն տալիս: Այդ «ազդեցութիւնները» կա-
րող եյին և փաստաթղթերով՝ տողը տողին դնելու,
մի բառից մյուս բառին, մի լեզվի յերկից մի ուրիշ
լեզվի տեկստին, տվյալ դեպքում ուսերեն լեզվի
տեկստին անցնելու միջոցով՝ հիմնավորված չլինել,
բայց և այնպես այդ «ազդեցութիւնները» կարող ե-
յին լինել:

Մենք բոլորովին մտադիր չենք ժխտելու եվրոպ-
ցիայի գոյութիւնը Պուշկինի քաղաքական հայացք-

ներում: Ավելին՝ այդ եվրոպիայի ընթացքում մենք
ընդունում ենք Պուշկինի վորոշ «աջանալը», այնքան
վորքան դեկարիստների ապստամբութիւն ջախջա-
խումից հետո այդ աջանալը ուսական իրականու-
թիւն համար ընդհանուր յերևույթ էր: Բայց մենք
հնարավոր չենք համարում այդ յերևույթն այդքան
պինդ կապել Պուշկինի բացառապես դեպի ուսական
իրականութիւնն ունեցած վերաբերմունքի հետ:
Մյուս կողմից, չչափազանցնելով (և չնվազեցնելով)
այդ «աջանալու» չափն ու բնույթը, մենք Պուշկինի
«յերկերորդ շրջանում» տեսնում ենք վոչ թե նրա
«կուլտուրական ու քաղաքական մակարդակի» իջե-
ցում, այլ ընդհակառակը՝ ընդհանուր հսկայական աճ,
աճ վոչ միայն Պուշկին-գեղարվեստագետի, այլ և
Պուշկին-մտածողի: Իր անավարտ բանաստեղծական
մտահղացումներով հասուն Պուշկինը, ուսական և
յեվրոպական իրականութիւն այն հասկացողութեամբ,
վոր նա ուներ, կանգնած էր մեծ նվաճումների նա-
խորդակին, վորոնցից մեղ զրկեց բանաստեղծի վոզ-
բերդական մահը:

Պուշկինը մինչև իր կյանքի վերջը շարժման մեջ
էր: Ինչպես վոր նրա մասին ասել է Ն. Ստանկեվի-
չը Յա. Նեկերովին գրած նամակում (1837 թ.) «Հան-
դըստութիւնը նրա համար չէր, ըմբոստ ապրեց և
ըմբոստ ել մեռավ»: Մենք չենք կարող զբաղվել
գուշակութիւններով, թե Պուշկինն ինչ դերը կըրու-
ներ հասարակական վերելքի նոր ալիքի, նոր դեմոկ-
րատական ինտելիգենցիայի հանդեպ, վորի նախա-
հայրն արդեն պուշկինյան որբում հանդիսացաւ Բե-
լինսկին: Բայց հետաքրքրութիւն դեպի ուսական

հասարակականության այդ նոր յերևույթը Պուշ-
կինն ուներ: Դեռևս 1834 թ. նա ռազմաօգնականների
մասին գրում է. «Ազնվական դասին չպատկանող
մեր գրողները չափազանց փոքրաթիվ են: Չնայած
դրան, նրանց գործունեությունը տիրել է գրակա-
նության այն բոլոր ճյուղերը, վոր մեզ մոտ գոյու-
թյուն ունեն: Դա կարևոր նշան է և անպայման կա-
րելիոր հետևանքներ կունենա»: Իսկ 1836 թ. նա խըն-
դրում է իր մտերիմ բարեկամ Պ. Վ. Նաշչոկինին
«Современник»-ի մի օրինակն ուղարկել Բեկինսկուն և
տեսել նրան, թե «ցավում ե, վոր նրա հետ չտեսնը-
վեց»:

Հազիվ թե հնարավոր է բնութագրել Պուշկինի սո-
ցիալ-քաղաքական հայացքները վորպես ավարտված
և ներդաշնակ ամբողջական սխառն: Բայց նրանց
շարժման և գոյացման գծերը նշելու փորձն ինձ ան-
հուսալի չի թվում:

Յեվրոպական «յերիտասարդի» համար, վորը ծըն-
վել է XVIII-XIX դ. դ. սահմանին, յեթե նա իր
յերիտասարդության սոցիալական և կուլտուրական
պայմաններով կապված է այն հասարակական խըմ-
բակցությունների հետ, վորոնք այս կամ այն չափով
«պատմություն ելին ստեղծում»,—վճռական, աշխա-
րահայաց վորոշող մոմենտ էր հանդիսանում վերա-
բերմունքը դեպի այն գաղափարների ու փաստերի
շրջանը, վորոնք նախապատրաստեցին Ֆրանսիական
հեղափոխությունը և միաժամանակ նրա ծնունդն
ելին: Յեվրոպական առանձին յերկրներ առավել կամ
նվազ չափով ներգրավվել ելին հեղափոխության մեջ,
մի յերկրի և ամենից առաջ հենց իրեն Ֆրանսիայի
«յերիտասարդներն» իրենց սեփական փորձով վերապ-

րեցին հեղափոխության աստիճանական տնկումը:
Մյուս յերկրներ յերիտասարդ սերունդն ապրում էր
միայն այդ մեծ սոցիալական տեղաշարժի ուղղակի
կամ կողմնակի «արտացոլումը», անդաշարժի, վորի
եպիկենտրոնը Ֆրանսիան էր: Նույնիսկ Ռուսաստա-
նը, վոր գտնվում է Յեվրոպայի հեռավոր արևել-
քում, ներգրավվեց Յեվրոպայի ժողովուրդի պայքարի
մեջ: Նապոլեոնի լեգեոնների հետ միասին Ռուսաս-
տան հասավ հեղափոխական ծովի վերջին թույլ ա-
լիքը միայն, և պատմությամբ Ալեքսանդր I-ին էր
վիճակված դառնալու «որենքի» և «կարգի» վերա-
կանգնողը Յեվրոպայում:

XIX դ. առաջին տասնամյակների ուսս կուլտու-
րական յերիտասարդությունը, գլխավորապես աշնը-
վական յերիտասարդությունը, դաստիարակված «լու-
սավորության դարի» գաղափարներով և արվեստով,
պատմության ամբողջ ընթացքում պետք է ուսա-
կան իրականությունը ևս դիտեր Արևմուտքում կա-
տարվող դեպքերի նշանի տակ և այն գաղափարների
լույսով, վորոնք իրենց սկզբնական ձևակերպումն
այնտեղ ելին ստացել:

Յերիտասարդ Պուշկինի լիցեյական և հետլիցեյա-
կան պետերբուրգյան տարիների քաղաքական հայացք-
ները, ավելի շուտ և ավելին ճիշտ—տրամադրու-
թյունները կաղմվում են լուսավորության դարի,
գլխավորապես Ֆրանսիական գաղափարների և գե-
ղարվեստական գրականության նրա վրա գործած
ազդեցության տակ: Այստեղից՝ «կանդիդի հայրը—
նրա ամեն ինչն է, ամեն տեղ մեծ է միակ ծերու-
նին», նա—«միակ մարդն է», վորին «Ֆրանսիայում

աստիճան ելին համարում», Վոլտերի մեծության ասվերը — պատանի Պուշկինի համար—ընկավ նաև Ռադիշչևի վրա, վորին Վոլտերը «հենց ժպտուն հայացք պիտի ձգեր»։ Այստեղից՝ «աշխարհի համար ուզում եմ ազատություն յերգել, գահերի վրա արատն հարվածել»։ «Вольность», որպիսով Պուշկինը XVIII դ. լեզվով է տոնով հեղափոխական տիրադներ է հորինում, «Աշխարհի՝ բռնակալներ, դողացե՛ք... Յեկե՛ք, ընկած ստրուկներ»։ «Բանականությունը» Ֆրանսիական հեղափոխության դեռևս միայն նախադուշակը վոգեկորեց պուշկինյան հորդորները թագավորներին, «առաջիններ, գլխով խոնարհվեք որենքի հուսալի հովանու տակ և գահի հավիտենական պահակ կլինեն աղբերի աղատությունն ու խաղաղությունը»։ Լուսավորության դարի նույն բանականությունն է ըսվում և պատանի բանաստեղծի յերազանքներում «ցարի ձեռքի շարժումով» ստրկությունն արտաքուսելու մասին։

Պուշկինի այս քաղաքական գեղարարականները կոնկրետ չեն։ Յեթե նրանք ներդրո՞ւմ ելին գեկարբխատների շրջաններում, ապա դա միայն վկայում է գեկարբխատների վաղ շարժման բնույթը, հեղափոխական գաղափարների ըմբռնման խորության չափը ծայրամասերի յերիտասարդության կողմից, վոր շրջապատում եր գեկարբխատական կադմակերպությունների կմախքը, վորից հիմնական կադրերն, ի հարկ է, իրենց հեղափոխական աշխարհայացքը պուշկինյան վոտանավորների վրա չեյին կառուցում։ Միևնույն ժամանակ պետք է մեծ սահմանափակումով հավատ ընծայել այդ բոլոր ցուցումներին Պուշկինի

պատանեկական հեղափոխական յերկերի ոեալ ներգործոնության վերաբերյալ։

Յեթե պուշկինյան հեղափոխական վաղ տրամադրությունների և ասույթների իմաստն ու տոնը թարգմանենք յեվրոպական լեզվով, ապա կարելի է ասել, թե նրանց մեջ մենք գործ ունենք այն Պուշկինի հետ, վոր հեղափոխությունն իմաստավորել է ընդունել է միայն նրա դեկլարատիվ կողմով, միայն մինչև 1789 թ. և 1789 թվի հետ միասին, միայն մինչև Կոնվենտի դարաշրջանը։

Դժվար է ասել, թե իրոք յերբ և ինչ աղդեցությունների տակ Պուշկինը վերանայում է իր պատանեկական արստրակտ հեղափոխականությունը և ընդհանուր ֆորմուլաների մեջ կոնկրետ բովանդակություն դնում։ Բայց արդեն 1820 թ. «Չաղաւին» ուղերձում նա խոսում է «անցածի», իր անցյալի մասին, վորից աղատագրվել է. «Վաղձեց է, վոր յերիտասարդ հիացմունքով չես մտածում եյի ճակատագրական անունը մատնել այլ ավերակներին»։ Իսկ 1821 թ. «Չաղաւին» ուղերձում նա արդեն կատարյալ վստահ ու հանգիստ տոնով հայտարարում է.

В уединении мой своенравный гений
Познал и тихий труд, и жажду размышлений,
Владею днем моим; с порядком дружен ум;
Учусь удерживать внимание долгих дум;
Ищу вознаградить в объятиях свободы
Мятежной младостью утраченные годы
И в просвещении стать с веком наравне.

Հենց այդ տարիներին էլ Կյուսիսը կերպի մակա-
նունը՝ Անախարսիս Կլոոցա «աշխարհի քաղաքացի»,
Պուշկինի շուրթերում հնչում է հեգնորեն:

1819 թվից շուտ Պուշկինը չեր կարող Անգրեյ Շենյեյի
պոեզիայի և կյանքի պատկերի հետ մոտուց ծանո-
թանալ, յերբ լույս տեսավ Ֆրանսիական հեղափո-
խության բանաստեղծի վոտանավորների առաջին
հրատարակութունը: Ա. Շենյեյն գլխատվեց 1894 թ.
հունիսի 25-ին, տերմիդորյանական հեղաշրջման նա-
խորդակին, Ռոբեսպիերի գլխատումից միայն յերեք
որ առաջ: Նրա պոեզիան, վոր ջախջախված ժրոն-
դիստների դադափարների և տրամադրությունների
արտահայտությունն էր, հեղափոխության հայտա-
բարած «աղաության» ընդունման և միաժամա-
նակ դեպի նոր «բռնակալները» (չախորջանները) տա-
ծած առեւտրության պոեզիան, համակված էր ուղիղյա-
ցիայի և չուրատեսակ մեղանխուխի տոներով: XVIII
դ. վերջի և XIX դ. սկզբի մեծ ցնցումների մթնո-
լորտում վաղաժամ «նոմանտիկ» պոեզիան, հեղա-
փոխական իրականության հակասական ներմբռնման
պոեզիան, մոռացված էր: Բայց ուստավրացիայի դա-
ւաշրջանում, այն ժամանակ, յերբ բուրժուազիան
վերսկսում էր պայքարը «հին կարգի» դեմ, նոր սո-
ցիալական պարադաներում, բուրժուազիայի կողմից
իր վոչ վաղուցվա հերոսական անցյալի «պատմական»
վերանայման և վերադնահատման տրամադրություն-
ներում Ա. Շենյեյի «նոմանտիկական» պոեզիան հնչեց
վորպես ժամանակակցի ձայն: „Le Conservateur litterai-
re“ լեգիտիմիստական գրական ժուռնալում, վոր Հյուգո
յեղբայրները հրատարակում էին 1819- 1820 թ. թ.

և վոր ըստ ժամանակի Ֆրանսիական ռոմանտիզմի ա-
ռաջին ժուռնալն էր, հենց առաջին համարում Ա.
Շենյեյին մեծ հոգված նվիրվեց, ստորագրված Վ.
Հյուգոյի յեղբայրներից մեկի (Յեվգենիի) անվան
սկզբնատառով: Կրկնում ենք. Ա. Շենյեյի պոեզիան
1819 թ. աչքան համահնչյուն հանդիսացավ դարա-
շրջանի «նոմանտիկական» տրամադրություններին,
վոր պատրաստ էին նրա յերկերի հրատարակչնե-
րին մեղադրել միստիֆիկացիայի մեջ, պատրաստ է-
ին կասկածելու, վոր Ա. Շենյեյին նրանք են «ստեղ-
ծել», ինչպես վոր ավելի ուշ Սենտ-Բեֆն «ստեղծեց»
իր Ժ. Դելորմին: Հետաքրքիրն այն է, վոր Ա. Շե-
նյեյին, վորպես բանաստեղծի, Պուշկինի տված գնա-
հատականը հիմնականում զուգադրվում է „Le Conser-
vateur litteraire“ ժուռնալի գնահատականին: Այսպես
Պուշկինի ֆրազը—«բայց նա կլասիկներից կլասիկ է—
նրանից բուրնում է հին հունական պոեզիայի բույ-
րը»—զուգահեռներ է գտնում Հյուգոյի յեղբայրների
նոմանտիկական ժուռնալի հոգվածում (Շենյեյի ի-
դիլիաներն աչքի չեն ընկնում աչքալիս արժանիքնե-
ներով, վորոնք «բնորոշում են անտիկ պոեզիան»,
Շ.—դաստիարակված անտիկ մուսաների շրջանում
և այլն):

Մինչև Ա. Շենյեյի գրվածքների լույս տեսնելը
1819 թ. Պուշկինը նրա մասին կարող էր իմանալ Շա-
տոբրիանից: Զի բացասվում է այն հնարավորություն-
նը, վոր Ռուսաստանի հարավում թափառելու տա-
րիներին, Ուեստյում կարող էր Պուշկինի ձեռքն
ընկնել նաև Ֆրանսիական ռոմանտիկ-լեգիտիստ-

հերի ժողովուրդը (թեկուզ և Վորոնցովի գրադարանում):

Մեզ համար կարևոր է մատնանշել, Վոր Ա. Շենյեյի «բանաստեղծի» պատկերը Պուշկինի և՛ քաղաքակաղ հայացքների ձևավորման և՛ նրա «ռոմանտիզմի» պատմությունը մեջ, «արվեստի և գեղարվեստագետի ազատություն» նրա ռոմանտիկական տեսությունը ձևավորման մեջ ավելի կարևոր նշանակություն է ունեցել, քան սովորաբար ընդունված է կարծել:

Կասկած չկա, Վոր 1825 թ. Ա. Շենյեյի պատկերը մտավ Պուշկինի գիտակցություն մեջ վորպես իրեն հարազատ և մոտիկ մարդու պատկեր:

Նշանակալից է այն, Վոր հենց 1825 թ. են վերաբերում Պուշկինի մի շարք ասույթները Ա. Շենյեյի մասին և մասնավորապես իր անձնավորության նմանեցումը Ֆրանսիայի բանաստեղծի անձնավորությանը: Այսպես որինակ, Վյազեմսկուն գրած նամակում (սեպտեմբեր 1825 թ.) Պուշկինը կրկնում է իր վերաբերմամբ, լեզենդայով Ա. Շենյեյին վերագրված, իրր թե մահվանից առաջ նրա արտասանած ֆրազը «Յես ել,—գրում է Պուշկինը,—կարող եմ գլխիս խնդիլ և ասել il y avait quelque chose là»¹⁾: Իսկ Պ. Ա. Պլեանյովին գրած նամակում (1825 թ. դեկտեմբերի առաջին կիսում) նա, անկասկած, խոսում է իր «Անդրեյ Շենյեյ» վոտանավորի մասին, իրը պաթետիկ ձևով բացականչում է. «Մի բերլիս, չես մարդարեն յեմ, աստված վկա, մարդարեն չես: Յես Անդրեյ Շ.—ն կը-

հրամայեմ տպել յեկեղեցական տառերով հանուն Հ[որ] և Վոր [գլխ]»:

Նշանակալից է իր ճակատագրի և Ա. Շենյեյի ճակատագրի նմանեցումը, Վոր Պուշկինն անում է 1826 թ. մայիսի վերջին թվերին Վյազեմսկուն գրած նամակում, արդեն դեկաբրիստների ապստամբությունից հետո, «Ավելի չերջանիկ, քան Անդր. Շենյեյ—յես կենդանի լսում եմ վոգելորություն ձայնը»:

Պուշկինի այս բոլոր ասույթներն Անդրեյ Շենյեյի մասին տեղի չեն ունեցել դեկաբրիստների ապստամբության նախորդակին և նրանից հետո: Ուստի մեզ թվում է, Վոր «Անդրեյ Շենյեյ» վոտանավորի (1825 թ.) բովանդակությունն ու տոնը հատկանշանական իմաստ ունեն այդ որերի Պուշկինի համար. այդ վոտանավորը կարծես Պուշկինի դեկլարացիան լինի՝ քաղաքական և բանաստեղծական:

Ինքնակենսագրական պլանով վոտանավորի մեջ հետաքրքրական է Պուշկինի հայտարարությունը առաջին տներում, Վոր նրա բանաստեղծական գիտակցություն մեջ Ա. Շենյեյն կարծես փոխարինել է Բայրոնին («մինչդեռ... աշխարհը Բայրոնի աճյունին է նայում... կանչում է ինձ մի այլ ուրվական»):

Իսկ վոտանավորի քաղաքական բովանդակությունը յերևան է գալիս յերկու ուղղությամբ: Մի կողմից Ա. Շենյեյն հավատարիմ է Ֆրանսիական հեղափոխության հայտարարած ազատարար սկզբունքներին.

1) Սակայն այստեղ բան կար:

...Ли́ра юного певца
О чем поет? Поет она свободу:
Не изменилась до конца!

*Բանաստեղծը վողջունում է ազատության «սըր-
բազան փրոտը», նրան է «փառաբանում».*

Когда он разметал позорную твердыню
И власти древнюю гордыню
Развеея пеплом и стыдом...

Նա հիշում է.

Закон,
На вольность опершись, провозгласил равенство,
И мы воскликнули: блаженство.

*Բայց ցանկալի ազատության այդ հաղթանակին
բանաստեղծը հակադրում է այն իրականությունը,
վորը չեկավ փոխարինելու հեղափոխության առաջին
որերի «յերանություն».*

О горе! О безумный сон!
Где вольность и закон? Над нами
Единый властвует топор.
Мы свергнули царей. Убийцу с палачами
Избрали мы в цари. О ужас! О позор!

*Բանաստեղծին կորուստ է սպառնում, բայց նա
հպարտանում է և ուրախանում, վոր*

...не поник главой послушной
Перед позором наших лет.

*Իր քաղաքացիական արժանիքն է համարում այն,
վոր յերգեց Շարլոտա Կորդեյի, Մարաոնի սպանողի
«սխառագործությունը».*

...пел Маратовым жрецам
Кинжал и деву Эвмениду!

*Բանաստեղծի այս յերկրմի հակասական վերա-
բերմունքը դեպի հեղափոխությունը լուծվում է մի
կողմից անեծքներով «մոլեգնած արեոպագոսի» (Կոն-
վենտի) հասցեյին, անեծքներով Ռոբեսպիերի հա-
սցեյին և զուշակությունը.*

Падешь, тиран!
Теперь иду... пора... но ты ступай за мною,
Я жду тебя.

*Մյուս կողմից, բանաստեղծը հավատարիմ է մնում
ազատությանը.*

Но ты, священная свобода,
Богиня чистая, нет, не виновна ты,
В порывах буйной слепоты,
В презренном бешенстве народа,
Сокрылась ты от нас...

.....

Но ты придешь опять...

*Հեղափոխական փոթորիկների վողբերգական հա-
կասություններում կործանվում է յերիտասարդ բա-
նաստեղծը, հավատարիմ «սիրո, վոտանավորներին և
լուսթյանը», հավատարիմ «բարեկամությունը», վորը
«կիծովի բանաստեղծի մահվան ուղին»:*

*Ա. Շենյեյի այդ բանաստեղծական կենսագրու-
թյան մեջ, վոր արտաքինապես զուգադրվում է նրա
խական կյանքի փաստերին, Պուշկինը մտցրել է
արամադրություններ, վոր բնորոշ են ռեստավրացի-*

այի դարաշրջանի ֆրանսիական ռոմանատիզմի համար:

Անցյալ դարի 20-ական թվականներին Ֆրանսիա ալում մոչ միայն և մոչ այնքան այն պատճառով Ա. Շենյեյին ընդունեցին վորպես «ժամանակակցի», վոր նա համահնչյուն էր ռոմանատիզմի դարաշրջանի գրական ճաշակներին, այլ նախ և առաջ այն պատճառով, վոր նրա պատկերը, նրա պոեզիայի և էյանքի քաղաքական բովանդակությունը համապատասխան էլին բուրժուազիայի քաղաքական հայացքներին, վոր պայքարում էր ռեստավրացիայի դարաշրջանում նորից ամրացած «հին կարգի ամոթալի ամբողջան դեմ»:

Արդիականություն համար ֆրանսիական հեղափոխություն ինչպիսի ըմբռնում և քաղաքական ինչ ծրագիր են պարունակվում Ա. Շենյեյի պուշկինյան բանաստեղծական կենսագրություն մեջ: Ընդունումն XVIII դ. հեղափոխության, նրա առաջին ուրերի և ժխտումն Կոնվենտի դարաշրջանի հեղափոխության, ընդունումն 1789 թ. հեղափոխության և ժխտումն, անեծք 1793 թ. հեղափոխության: Առաջինը մեծագույն պատմական թվական է, յերկրորդը՝ մի դաժան, ծանր պատմական սխալ, վոր կատարել է ժողովրդի կատաղությունը մոլեզին կուրություն պոռթկումներ պահին:

XVIII դ. վերջի լեզվով դա ժիրոնդիստների ծրագիրն է, անեծքներով, ուղղված Մարատին, Ռորեսպյեին և որհանքներով—Շարլոտա Կորդեյին, դա միապետության հետ համաձայնության գալու ծրագիր է. XIX դ. 20-ական թվականների լեզվով դա ռեստավ-

րացիայի դարաշրջանի լեզվով բուրժուազիայի ծրագիրն է, վորը չէր խուսափի 1789 թ. կրկնելուց, բայց վորը կրակից ավելի վախենում էր 1793 թ. կրկնվելուց: Այստեղից է բղխում ֆրանսիական վաղ ռոմանատիզմի ռեդինյացիան, միևնույն ժամանակ, այստեղից է՝ յերկրի վերաբերմունքը դեպի Նապոլեոնը, վորը, թեև «մոլեզին կուրություն» վերջ տվեց, միաժամանակ լեզվաթմական թագավոր չէր, այլ հեղափոխություն վորդի, թեև կայսեր պատվավոր տիրոջ ոտով:

Անցյալ դարի 20-ական թվականների ուսական իրականություն պայմաններում «Անդրեյ Շենյեյ» ելեգիան Պուշկինի համար հնչում է «մարգարեաբար»,—հիշեցեք նրա հայտարարությունն իր վոտանավորի մասին Պետնյովին գրած նամակում: Յեվ գուցե ուսականաստեղծը «գլխատումն» իր համար հնարավոր էր համարում և՛ աջից և՛ ձախից: Կարելի չէր «Անդրեյ Շենյեյի» քաղաքական բովանդակությունը համեմատել դեկաբրիստական շարժման պուշկինյան ըմբռնման հետ, դեպի այն ունեցած վերաբերմունքի հետ:

Բայց մենք ուզում ենք կանգ առնել մի ուրիշ բանի վրա: Մենք պետք է մատնանշեյինք, վոր Պուշկինն իր դեմքը վորոշում է արևմտալեզուական իրականություն, համայնլեզուական պատմական կարեկրություն ունեցող փաստերով:

Չափազանց հետաքրքիր են Պուշկինի ռեստավրացիայի դարաշրջանի ֆրանսիական ռոմանտիզմի հետ ունեցած կապերը: Այստեղ մենք, ճիշտ է, ամենից առաջ հանդիպում ենք բացասական վերաբերմունք դեպի ֆրանսիական ռոմանտիկ-բանաստեղծները՝ Լամարտինը «Յունգից ավելի է ձանձրալի», Վ. Հյու-

դոն—«չունի կշանք, այսինքն՝ ճշմարտութիւն», Ա. Վինյիւի վեպերը—«Ձագոսկինի վեպերից ավելի վատ են» և այլն: «Յեա սրտումս հավատացած եմ,—գրում է Պուշկինը Պագոգինին 1832 թ. սեպտեմբերին,—վոր 18-րդ դարի համեմատութեամբ 19-րդ դարը սեւերս է (ի նկատի ունեմ Ֆրանսիան): Պրոգան հաղթահաղ փրկում է զգլխիութիւնն այն բանի, վոր պոեզիային անվանում»: Հետագայի համար հիշենք պրոգայի ահա այս դատումը:

Առայժմ մենք ուզում ենք ընթերցողի ուշադրութիւնը բեկեռել մի այլ բանի վրա: Ֆրանսիական պոեզիայի և ֆրանսիական բանաստեղծների մասին արած այս արտահայտութիւններով բոլորովին ել լրիվ չափով չի վորոշվում Պուշկինի վերաբերմունքը դեպի ռեստավրացիայի դարաշրջանի ֆրանսիական ռոմանտիզմը: Ֆրանսիական ռոմանտիզմը բոլորովին չի զուգադիպում անցյալ դարի սկզբի ֆրանսիական պոեզիային:

Պուշկինի 1836 թ. հոգւածում՝ «Մ. Յե. Լոբանովի կարծիքը ինչպես ոտարերկրյա, այնպես ել հայրենի գրականութեան վրդու մասին», մենք կարգում ենք, վոր ֆրանսիական ժողովուրդը «այժմս ել հպարտանում է Շատոբրիանով և Բալանշով»:

Մենք չենք խօսի այն բանի մասին, թե վորքան Պուշկինի ցուցմունքը ֆրանսիական «ժողովրդի» մասին համապատասխանում էր իրականութեան: Բայց իրեն Պուշկինի համար այդ անունները խիստ հատկանշանական են:

Թե ով է Շատոբրիանը, մենք բոլորս լավ գիտենք: Շատոբրիանը լեզիտիմիստ էր, բայց ընդունում էր

1789 թ. ֆրանսիական հեղափոխութեան հայտարարած «ազատութիւնների մեծ խարտիայի» հիմնական սկզբունքները, Շատոբրիանը ֆրանսիական առաջին արձակագիր-ռոմանտիկն է, ֆրանսիական ռոմանտիկների աջ թևի բանաստեղծական ներշնչողն է: Պուշկինի համար Շատոբրիանը «ֆրանսիական ժամանակակից գրողներից առաջինն է, ամբողջ գրող սերնդի ուսուցիչը»: 1836 թ. բնութագրելով «ղերկում» Շատոբրիանին, Պուշկինը, պիտի յենթադրել, անդրադառնում է և իրեն, յերբ ասում է. «Ժերութեան հասակում Շատոբրիանը մի կտոր հացի համար թարգմանեց Միլտոնին... Նա, ով մի փոքր ինքն իր հետ սակարկելով, կարող էր հանգիստ ոգտվել նոր կառավարութեան, իշխանութեան առատաձեռնութեամբ, պատիվներով ու հարստութեամբ, այդ բոլորին գերադասեց ազնիվ չքավորութիւնը... Շատոբրիանը դալիս է գրախանութ ծախու ձեռագրով, բայց անկաշառ խղճով» և այլն: Պուշկինի գրադարանում պահպանվել է Շատոբրիանի լերկերի լրիվ հավաքածուն:

Առանձնապես հետաքրքիր է այն, վոր Պուշկինը Շատոբրիանի կողքին դնում է Բալանշի անունը:

Ո՞վ է Բալանշը: Պ. Բալանշը (1776—1847), ներկայումս հիմնավորապես մոռացված, ռեստավրացիայի դարաշրջանում և հուլիսյան միապետութեան առաջին տարիներին ֆրանսիական ռոմանտիկների մեջ հրակայական ժողովրդականութիւն էր վայելում: Նրա ձեռով քմահաճ աշխատութիւնները, միատիկալի սիմբոլիկայով, թեոսոֆիայի խառնուրդով, ուտոպիական սոցիալիզմի չերազանդանութեան արձագանքներով համակված, բոլորն էլ նվիրված են համամարդկային

«սոցիալական վերածնութեան» («Palingénésie sociale») հարցին: Բալանշը հարցը դնում և լուծում է միշտ «պատմականորեն»: Կենտրոնական պատմական մոմենտը, վորին վերագաղտնում է Բալանշի դարերի և հազարամյակների վրայով թափառող ֆանտազիան, հանդիսանում է ֆրանսիական հեղափոխությունը: Բալանշը հավատում է պրոգրեսին, վերածնութեանը, նրա վերաբերմունքը դեպի հեղափոխությունը յերկդիմի յե—ընդունում է 1789 թ. սկզբունքները և ժխտում է 1793 թիվը: Բալանշը լեգիտիմիստ է, տերրորի դարաշրջանի «գլխատուժների և բռնութեան» թշնամի, և նրա գրքերից մեկը՝ «Անանուն մարդը» («L'homme sans nom», 1820)—ամբողջովին նվիրված է «արքայասպանի» խղճի տանջանքների նկարագրութեանը (Կոնվենտի անդամի, վոր քվեարկել էր հոգուտ Լյուդովիկոս XVI մահապատժի):

Բոլոր ֆրանսիական գրողներից այդ յերկու ուսմանտիկ—լեգիտիմիստների, Շատոբրիանի և Բալանշի դատումը հատկանշական է վոչ այնքան ֆրանսիական գրականութեան համար, վորքան իրեն 1836 թ. Պուլկինի համար:

Ա. Շենյիյի պատկերը, վոր Պուլկինը տվել է 1825 թ., պուլկինյան վերաբերմունքը դեպի ֆրանսիական հեղափոխությունը վորոշ չափով զուգադիպում են ֆրանսիական հեղափոխութեան Շատոբրիանի և Բալանշի ըմբռնմանը:

Մեզ համար կարևոր է մատնանշել, վոր 1836 թ. ևս Պուլկինին մոտ էր անունների (և գաղափարների) այն շրջանը, վոր բնորոշեց նրան 1825 թ.: Յեթե գաղափարների այդ շրջանը 1825 թ. նրան դնում էր դե-

պի աջ դեկարրիստների ամենահեղափոխական խմբակներին, յեթե 1836 թ. ևս արդեն նոր հասարակական միտք էր ծնունդ առնում, վորը շուտով պուլկինյան լիբերալիզմից ավելի հեռուն գնաց (Բեկինսկի, Գերցեն և ուրիշները), ապա դա մեզ դեռ ևս վոչ մի իրավունք չի տալիս խոսելու Պուլկինի «հետադիմականութեան» մասին, նրա «սերվիլիզմի» և «լակեյութեան» մասին և առավել ևս բացասում է Պուլկինի տաղանդի ծաղկման հարցը նրա աշխարհայացքից դուրս, անկախ դնելու հնարավորութեանը:

VII

Յեթե պատանի Պուլկինը «ազատութեան» և «որենք» էր յերգում XVIII դ. լուսավորական փրկիստփայութեան տոներով, 1789 թ. հեղափոխութեան սկզբունքներով, ապա հասուն Պուլկինը մոտ է «ազատութեան» և «որենքի» ռեստավրացիայի դարաշրջանի ֆրանսիական բուրժուա—լիբերալների ըմբռնողութեանը: Պուլկինի կապերը ֆրանսիական ուսմանտիկմի հետ ընթանում էին վոչ միայն «գրական» գծով: Ֆրանսիական ուսմանտիկմից Պուլկինը,—և դա առանձնապես կարևոր է,—յուրացրեց «պատմական» մտածողութեան: Տվյալ մոմենտում մենք չենք կարող մանրամասնորեն լուծել այն հարցը, թե Պուլկինը չէր և վորտեղ յուրացրեց ռեստավրացիայի դարաշրջանի ֆրանսիական պատմաբանների գաղափարները, բայց մեզ համար անկասկածելի է, վոր «Յեվգենի Ունեգինի» վոչնչացրած 10-րդ գլուխն ստեղծելու ժամանակ, «Բորիս Գոդունովի» հեղինակը, Պուլկինը վոչ միայն կարամզինի աշակերտն է հանդիսանում, այլ և Գիգո-

լի և ֆրանսիական մյուս պատմաբաններին, ռեստավրացիայի դարաշրջանի բուրժուական սոցիոլոգներին աշակերտը:

Գիղոյի պատմականության Պուշկինի ներմբռնումը նախապատրաստված էր այն գաղափարների շրջանով, վոր գալիս են տիկին դե—Ստալից և Բենեթանեն Կոնստանից:

Իր ծագման ժամանակի համար բուրժուական «պատմականությունը» պրոգրեսիվ յերևույթ է, և մարքսիզմի հիմնադիրներն ընդունում էին բուրժուական պատմաբան-սոցիոլոգների արժանիքները: Բուրժուական պատմականությունն աշխարհայեցողական կարգի լայն յերևույթ է, նրա մեջ կային պատմական պրոցեսի որինաչափություններն ըմբռնելու ձգտումներ, նրա մեջ կային, ճիշտ է սահմանափակ, մատերիալիստական տենդենցներ: Յեթե այդ տենդենցները բոլորովին չմեռան նույնիսկ Ի. Թենի մոտ, ապա դրանք կային և՛ Գիղոյի և՛ Ո. Թիերի մոտ, վոր ռեստավրացիայի ժամանակ գիտության լեզվով, պատմության լեզվով, նրա փաստերով պայքարում էին հին կարգի դեմ: Բուրժուական պատմականության մեջ կային կոնկրետության, իրականության ճանաչողության, ազգային յուրահատկության դրսևորման ձեռնարկներ:

Բուրժուական սոցիոլոգիզմի արձագանքները մենք կգտնենք Պուշկինի մի շարք ասույթներում: Ահա որինակ, նրա դատողությունը «Ժողովրդայնության մասին գրականության մեջ» (1826 թ.) «Կա մտածողության և զգացողությունների ձև, կան անթիվ սովորութիւններ և հավատալիքներ, և սովորութիւններ,

վորոնք պատկանում են բացառապէս մի վորեւ ժողովրդի: Կլիման, վարչաձևը, հավատը ամեն մի ժողովրդի տալիս են առանձնահատուկ դեմք, վորն ալեւի կամ պակաս չափով արտացոլում է պոեզիայի հայելում»: «Կլիմայից», «վարչաձևից», «հավատից» «պոեզիայի» կախվածության այդ դրույթը, վոր գալիս է նոր յեվրոպական փիլիսոփայության նախահայր Բեկոնից, Մոնտեսքիոյի և XVIII դ. մատերիալիստների միջով հասնում XIX դ. սկզբի բուրժուական սոցիոլոգ-պատմաբաններին,—Պուշկինին մոտեցնում է նաև այնպիսի ռեսալիստ գրողի, ինչպիսին Ստենդալն է:

Գիղոն Պուշկինի համար «մեծ պատմաբան է», նա՞ նրան պաշտպանում է Ն. Պուշկովից, վորը, Պուշկինի կարծիքով, միայն «խիստ դվարձալի կերպով պարողիայի եր յենթարկում Գիղոյին և Թիերին»: Գիղոյին վկայակոչելով Պուշկինը խոսում է Արևմտյան Յեվրոպայի պատմական դարգացման «որինաչափության» մասին, լիբերալ բուրժուական պլանով հասկացված պրոգրեսի ուղիով նրա անշեղ շարժման մասին. «Գիղոն բացատրեց քրիստոնեական պատմության անցքերից մեկը՝ լեվրոպական լուսավորությունը: Նա գտնում է նրա սաղմերը, նկարագրում է նրա աստիճանական զարգացումը և, գեն գցելով այն բոլորն, ինչ վոր հեռավոր է, կողմնակի, պատահական, խավար, արյունալի, ծանր ու յերբեմն ծաղկող դարերի միջով հասցնում է մինչև մեզ» (1830—1831 թ. թ.).

Ռեստավրացիայի դարաշրջանի բուրժուական պատմաբան-սոցիոլոգներից հետո Պուշկինը դնում և լուծում է նոր բուրժուական Արևմտյան Յեվրոպայի դոյացման պրոբլեմը: Նա ծնվեց պայքարելով ֆեոդա-

լիզմի դեմ և ծաղկում է նրան հաղթանակելով: Պուշ-
կինն ընդունում է այդ հաղթանակի որինաչափու-
թյունը, անխուսափելիությունը: Նա հավատում է
նրա բարի արդյունքներին. «Ո՛ր, վորքան հրաշալի
հայտնագործումներ եմ եզ համար պատրաստում լու-
սավորության վորքին և վորքը...»

Այդ պլանով են ընթանում Պուշկինի այն յերկերի
փորձերն ու չիրականացված մտահղացումները, վոր
նվիրված են միջնադարից դեպի նոր ժամանակը, ֆե-
ոդալիզմից դեպի բուրժուական-կապիտալիստական
հասարակությանն անցնելու մեծ բեկման դարաշրջա-
նին («Сцены из рыцарских времен», «Панесса Ио-
анна»):

Բուրժուական պատմական սոցիոլոգիզմի վորով է
գնում Պուշկինը նաև ռուսաց պատմության հարցերը:
Ռուսական անցյալում՝ նա ուզում է գտնել արդիա-
կանության բանալին, ուզում է հասկանալ այդ արդի-
ականությունը պայմանավորված անցյալով, իր պատ-
մական որինաչափությամբ, իր պրոգրեսիվությամբ:

Հիմա մենք չենք կարող գնալ Պուշկինի հետևից
նրա ռուսական պատմական անցյալի մասին արած
գատողություններով հանդերձ:

Բայց պետք է նկատել, վոր «պատահականության»
պուշկինյան ըմբռնումը բուրժուական սոցիոլոգ-պատ-
մաբանների պատմափիլիսոփայության շրջանակներից
դուրս չի գալիս, և պուշկինյան նախախնամությունը
ֆեոդալական աստվածային նախախնամությունը չէ
գլխատառով, այլ պատմական որինաչափության:
հասկացողության տերմինաբանական փոխանորդը
Պուշկինը Պոլեվոյին բացատրում է. «... նախախնա-
մությունը հանրահաշիվ չէ: Մարդկային միտքը...»

մարդարեւ չէ, այլ գուշակող, նա տեսնում է իրերի
ընդհանուր ընթացքը և նրանից կարող է խորը յին-
թաղութուններ անել, վորոնց հաճախ ժամանակն
արդարացնում է, բայց նա չի կարող նախատեսել
պատահումներ: XVIII դ. ամենասրամիտ մարդկանցից
մեկը գուշակեց ֆրանսիական պատգամավորների կա-
մերան և Ռուսաստանի հզոր տիրապետությունը, բայց
վոչ վոք չգուշակեց վոչ նապոլեոնին, վոչ էլ Պոլինյա-
կին—նախախնամության հզոր վայրկենական գոր-
ծիքին»:

Ռուսական պատմական անցյալի կոնցիպիայով
Պուշկինն ուզում է հիմնավորել իր քաղաքական հա-
յացքները, արդիականության հարցերի լուծման իր
ձևերը: Յեվ Ռուսաստանի նկատմամբ «նորագույն
պատմաբանների սխտեմը» կիրառելուց հրաժարվելը
պրոգրեսի արևմտյան վրոպական բուրժուական ֆորմու-
լայի ժխտումն չի նշանակում, այլ հանգում է նրա
իրականացման այլ ուղիների հաստատման, քան
Արևմտյան Յեվրոպայում եր:

Դեռ ևս 1822 թ. Պուշկինը գրում է, վոր XVIII դ.
«արիստոկրիացիան» քանիցս փորձի է սահմանափա-
կել ինքնակալությունը և վոր «թագավորների խորա-
մանկությունը հաղթանակել է ավագանիների փառա-
սիրությանը»: «Վարչաձևը միաց անձեռնմխելի», և
դա, պնդում է Պուշկինը, «մեզ փրկեց հրեշավոր ֆեո-
դալիզմից»: «Արիստոկրացիայի հաղթանակի դեպ-
քում,—շարունակում է նա,—միայն սարսափելի ցն-
ցումը կարող եր Ռուսաստանում վոչնչացնել արմա-
տացած ստրկությունը, իսկ այժմ մեր քաղաքական
ազատությունն անբաժան է գյուղացիների ազատա-

գրումից, լավի ցանկությունը միացնում է բոլոր դասերն ընդհանուր չարիքի դեմ, և հաստատուն, խաղաղ միաբանությունը շուտով կարող է մեզ դնել Յեվրոպայի լուսավորված ժողովուրդների շարքը: Յեվ յերեսունական թվականներին (1833—1835) «Ճանապարհորդութուն Մոսկվայից Պետերբուրգ»-ում պնդելով թե «լուսավորության տարածման զուգընթաց գյուղացու ճակատագիրն որ ավելի լավանում է», Պուշկինն այդ խոսքերով չի վերացնում իր ժամանակվա հիմնական պրոբլեմը՝ գյուղացիական հարցը, «դեռևս կետք է մեծ փոփոխություններ կատարվեն»: Բայց, ինչպես և 20-ական թվականներին, նա խոսում է նրա խաղաղ լուծման մասին. «ամենալավ և ամենահաստատուն փոփոխությունները նրանք են, վորոնք առաջանում են միայն բարձրի լավացումից, առանց բռնի քաղաքական ցնցումների, վորոնք մարդկության համար սարսափելի յեն»: Հարկավոր է մատնանշել, վոր այդ տարիներում էս, ինչպես և այն ժամանակ, յերբ նա «Յեվգենի Ունգերնի» X գլխում հեգնում էր Ս. Տուրգենևի յերազները կալվածատերերի կողմից գյուղացիներին կամավոր ազատություն տալու մասին, Պուշկինը կասկածում է, վոր ազնվականները պատրաստակամություն հայտնեն հրաժարվելու իրենց «իրավունքներից»: Այսպես, նույն «Ճանապարհորդութուն Մոսկվայից Պետերբուրգ»-ի մեջ ցիտելով Ռադիշևի «Ճանապարհորդությունը» նույնիսկ գյուղացիներին հրապարակաչին աճուրդով վաճառելու մասին, Պուշկինն այդ ցիտատն վերջացնում է այսպիսի բառերով. «Հետևում է մի պատկեր (Ռադիշևի մոտ: Վ. Դ.), վորը սարսափելի է նրանով, վոր հավանական է

Ռադիշևի հետևից յես չեմ թաղվի նրա փքուն, բայց անկեղծ յերազների մեջ, վորոնց այս անգամ ակամայից համաձայնվում եմ...» Իսկ Պուշկինն ինչի՞ն է «համաձայնվում ակամայից»: Ռադիշևի մոտ «Медое» գլուխը, վորը ցիտում է Պուշկինը, վերջանում է հետևյալ դառն խոսքերով. «Բոլոր նրանք, ովքեր կարող էին ազատությանն ոժանդակել, բոլոր ժառանգական մեծ կալվածատերեր են, և նրանց խորհուրդներից չէ, վոր պետք է ազատություն սպասել, այլ հենց ստրկացման ծանրությունից»:

Ռուսական իրականության հարցերը լուծելիս Պուշկինը չէր կարող պարզապես ընթանալ Ֆրանսիական հոմանորիներին ուղիով: Այնմիպպես Շատոբրիանի և Բալանշի հետևից գնալով, նա չէր կարող յերազել հին կարգի մասնակի ուստավրացիան, վորովհետև Ռուսաստանում դեռևս հեղափոխություն չէր յեղել, բայց նա հեղափոխություն չի ուզում, վորովհետև թե հոմանորի լեզվափոխությունից և թե բուրժուական պատմաբաններից նա գիտե, վոր 1789 թվին հետևում է սարսափելի 1793 թ., վորի զուգակշիռը նա գտնում է նաև ոռոսաց պատմության մեջ (Պուգաչովշինա): Բայց նա իր Ֆրանսիական ուսուցիչներից գիտե, վոր «նախախնամության» ուղիներն անխախտելի են, վոր հին աշխարհն իր ֆեոդալական կերպարանքով դատապարտված է, վոր Ռուսաստանում էս նրան փոխարինելու յե գալիս «լուսավորության» և «ազատության» դարը: Յեվ պուշկինյան «պատմականությունը» հիմնվում է ոռոսական անցյալի վորոշ առանձնահատկության վրա:

Վերջն է այդ առանձնահատկությունը: Յեթե 1822 թ.

Պուշկինն ասում էր, թե XVIII դ. մեզ մոտ «հրեշա-
վոր ֆեոդալիզմը» չառաջացավ, ապա 30-ական թվա-
կաններին նա Ռուսաստանում ժխտում է ֆեոդալիզ-
մի գոյությունն ընդհանրապես: «Ֆեոդալիզմ մեզ
մոտ չի յեղել, և ավելի վատ»,—ասում է նա. այս
պնդումին նա կապում է և մի ուրիշը. «Քաղաքների
ազատագրում Ռուսաստանում գոյություն չի ունե-
ցել»: Այդպիսով, 1793 թ. համար մեզ մոտ նախադ-
րյալներ կան (գյուղացիական հարցը և նրա «հենց
ստրկացման ծանրությունից» լուծման հնարավորու-
թյունը). բայց 1789 թ. համար այդ նախադրյալները
չկան, ռուսական անցյալում չկա քաղաքների պայ-
քար ֆեոդալների արտոնությունների դեմ: Ռուս ազնե-
վականների ինքնահրաժարմանը, ռուսական ոգոստո-
սի 4-ին նա չի հավատում, նա չեր հավատում նույ-
նիսկ, վոր դեկարրիստները կարող եյին իրականաց-
նել այդ: Այստեղից—ֆրանսիական պատմաբանների
կոնցեպցիայի պուշկինյան ռուսական վաբիանտը՝
1789 թ. սկզբունքների իրականացում վոչ թե հեղա-
փոխությամբ, այլ «լուսավորության» բանականու-
թյամբ և լուսավորյալ միապետի կամքով:

Ռուսաստանում վոչ ուշոքն եյին այդ ազատագ-
րական «լուսավորության» կրողները: Մեզ համար վո
մի կասկած չկա, վոր Պուշկինը «ազատագրման» իր
հավատը քաղում էր Արեմուտքում «լուսավորության»
հաղթական շարժումից, վոր ռուսական իրականու-
թյան նկատմամբ ել նա համայնվորպական զարգաց-
ման տենդենցների արտահայտիչ էր: Միտք է ծագում,
թե Պուշկինը, վոր վողջունեց Մոսկվայի արդյունաբե-
րական ծաղկումը, ռուսական ազնվականությունն էլ,

վորը թանգ է նրա համար («վեցհարյուրամյա ազնե-
վականություն»), պատրաստ է «լուսավորության» ու-
ղու, այսինքն՝ բուրժուական վերածնության ուղու
վրա կանգնած ճանաչելու:

Պուշկինի ամսոսանքը պատմական ասպարիզից
«վեցհարյուրամյա ազնվականության» անհետացման
համար մեզ հիշեցնում է ֆրանսիական ռոմանտիկնե-
րի գանգատները հին «գալլական ասպետության»
խավարման համար: Բայց Պուշկինի ամսոսանքում
չկա ռեստավրատորական չարություն, այն ծրագրա-
յին չէ: Պուշկինը քնարական է.

Мне жаль, что нашей славы звуки
Уже нам чужды, что проста
Из бар мы лезем в tiers—état.
Мне жаль, что тех родов боярских
Бледнеет блеск и никнет дух;
Мне жаль, что нет князей Пожарских,
Что о других пропал и слух и ахил:

Յերբ Պուշկինն իր բանաստեղծական ամսոսանքը
թարգմանում է արձակի լեզվով, ապա նա աշխատում
է զրկել այն սոցիալ-քաղաքական բովանդակությու-
նից, «... Ինչ կա ընդհանուր իր ֆեոդալական արտո-
նությունների հետ լորդի կապված լինելու և անշահ
հարգանքի միջև դեպի մեռյալ նախապապերը, վորոնց
անցած տոհմիկությունը չի կարող նրանց վոչ աստի-
ճաններ տալ, վոչ հովանավորություն... Ի հարկե, կա
ավելի բարձր արժանապատվություն, քան տոհմի
հուշակավորությունը, այն է՝ անձնական արժանապատ-
վությունը, բայց յես տեսել եմ Սուվորովի տոհմա-

գրությունը, վոր ինքն եր գրել Սովորողն իր ազնվական ծագումը չեր արհամարհում»:

Պուշկինն ուզում է, վորպեսզի ռուսական «լուսավորությունը» զարգանա վոչ թե «վայրենության, ստորության և սգիտության» նշանով, վոր «անցյալը» չեն հարգում, այլ իր սոցիալական բովանդակությունից զուրկ ազնվական դասայնությունը պահպանելով: Այդպիսի «դասայնությունը» պարադոքսալ է և հնարավոր է միայն սոցիալական ուսուցիչներում: Բայց միթե՞ վեցհարյուրամյա ազնվականության մասին պուշկինյան դատողությունների վրա չկա ուժանտիկական յերազանդանության կնիքը:

Հասուն Պուշկինը ռուսական իրականությունը չի իդեալականացնում: Այդ իմաստով նշանակալից է նրա արձագանքը Չապաևի «փիլիսոփայական նամակին»: Նա Չապաևի պատմական կարծիքներին համաձայն չե, բայց արդիականության քննադատության մեջ նրանից հեռու յե գնում և տալիս է իր քննադատությունը վոչ Չապաևի ռեակցիոն դիրքերից, 1836 թ. Պուշկինը մեր «սոցիալական գոյությունը» համարում է «ցավալի», խորհում է «հասարակական կարծիքի բացակայության», անտարբեր վերաբերմունքի մասին դեպի այն ամենը, ինչ վոր «պարտականություն, արդարություն և ճշմարտություն» է հանդիսանում, «խաղաղ անմխիթար» է համարում «ցինիկ արհամարհանքը դեպի միտքն ու մարդու արժանապատվությունը» և այլն:

40-ական թվականների նոր դեմոկրատական ինտելիգենցիայի ծնունդ առնելու մթնոլորտում Պուշկինն արդեն չեր ըմբռնվում վորպես «ժամանակակից»:

Նրան այնպիսի պահանջներ եյին առաջադրում, վորոնց Պուշկինի իմաստուն «պատմականությունը» բավարարել չեր կարող: Այդպիսի պահանջներին է, — մենք յենթադրություն ենք անում, — գուցե, վերաբերում մի անհայտ թղթակցի Պուշկինին հասցեագրած նամակի պահպանված հատվածը: Անհայտ է և այդ նամակի թվականը, Բայց նրա տոնն ու բովանդակությունը ավելի շատ կհամապատասխանեյին Պուշկինի վերջին տարիներին, չիրք և՛ նրա ապրելակերպը, ըմբռնված արտաքին արտահայտություններով, և՛ նրա վերջին տարիների յերկերը կարծես թե ընթերցողի գիտակցության մեջ մթագնում եյին պատանի Պուշկինի ըմբոստ դեմքը:

Պուշկինի անհայտ թղթակիցն ու նրա յերկրագուն գրում է նրան. «... Յերբ տեսնում ես նրան, ով պետք է մարդկանց սրտերը նվաճեր, ամբոխի սովորույթների և սովորությունների առաջ սողալիս, մարդ ճանապարհի միջին կանգ է առնում և իրեն հարց է տալիս, թե ինչու իմ ճանապարհը կտրում է նա, ով ինձանից առաջ է և վորը պետք է դառնար իմ առաջնորդը: Նման միտք է ծագում իմ գլխում, յերբ յես ձեր մասին եմ մտածում, իսկ ձեր մասին յես շատ եմ մտածում, նույնիսկ մինչ հոգնության աստիճան: Շնորհ արեք, թույլ տվեք ինձ անցնելու Յեթե ժամանակ չունեք մեր պահանջներն իմանալու, խորացեք ձեր անձի մեջ, և սեփական կրճերից վերցրեք կրակ, վոր անկուսկած կա լուրաքանչյուր այդպիսի հոգում, ինչպիսին ձերն ե...»

30-ական թվականների Պուշկինը «հրաժարվեց» Ռադիշևից, Վոլտերից, վորոնց յերիդասարդ հասա-

կում նա այնքան բարձր եր դասում: Յեւ այս փաստը սովորաբար այն փաստերի թվին են դասում, վորոնք ընկած են Պուշկինի «կործանման» ճանապարհին: Մենք կարծում ենք, վոր այստեղ ել պետք է խոսել վոչ թե հրաժարվելու, վոչ թե «գալաճանության», այլ այն ընդհանուր արատրակտ դրությունները ճշտելու, կոնկրետ բովանդակություն լցնելու մասին, վորոնք բնորոշ ելին պատանի Պուշկինի համար:

30-ական թվականների Պուշկինի համար ե' վոլտերը ե' Ռադիշչեի «պատմական» չին: Նրանք նախագուշակում ե վոլջուում եյին 1789 թ. ե չեյին ճանաչում 1793 թ.: Այստեղից ե բղխում Ռադիշչեի «յերադկոտության» պուշկինյան քննադատությունը: Մեզ համար, ի հարկե, ավելի մոտ ե Ռադիշչեի «յերադկոտությունը», քան պուշկինյան «պատմականությունը», այնքան վորքան Ռադիշչեի ազատասիրական տիրադներում ե «բռնակալության» ուղղած ցասկոտ անեծքներում մենք լսում ենք գյուղացիական տանջանքների արձագանքները ե ապագա հեղափոխական փոթորիկների նախագուշակությունները: Բայց խոսել Պուշկինի ինքն իրեն «գալաճանելու» մասին մեզ իրավունք չեն տալիս նաև նրա դատողությունները 30-ական թվականների Ռադիշչեի մասին, յեթե ի հարկե, մենք մեզ համար չենք գծադրել 20-ական թվականների Պուշկինի, վորպես գիտակից «յակոբյանի», ֆանտաստիկ պատկերը:

Այո, 30-ական թվականների Պուշկինը նոր սերընդի «առաջնորդ» չեր: Բայց չպետք է մոռանալ, վոր այդ տարիներին նոր սերունդն հենց նոր միայն հա-

սունանում եր: Իսկ մենք Պուշկինի մեծ պատմական արժանիքը համարում ենք այն, վոր իր ստեղծագործական ամբողջ գործունեյությամբ նա «յեւլրոպացի» եր, «լուսավորության» սկզբունքների մոնետիկ:

VIII

Պուշկինի սոցիալ-քաղաքական հայացքների շարժման մեք ըմբռնման լույսի տակ մենք իժմաստավորում ենք նաև Պուշկինի, վորպես գեղարվեստագետի, զարգացումը: «Յեւլրոպացի» իր հայացքներով ե իր գեղարվեստական պրակտիկայով, Պուշկինը վորպես գեղարվեստագետ անցնում ե յերեք ստադիա: Մեր սխեման, ինչպես ե ամեն մի սխեմա, ի հարկե, կոպիտ ե ե ամբողջ կոնկրետությամբ չի արտահայտում պուշկինյան ստեղծագործության եւոլյուցիայի բարդ պրոցեսը: Նա ժամանակագրական մշակվածության հավակնություն չունի. ստադիաները միմյանցից անջատված չեն: Բայց մենք յինթադրում ենք, վոր նրա մեջ գծված են Պուշկինի գեղարվեստական «հանձարի» զարգացման հիմնական տենդենցները ե վոր նա մեզ տալիս ե միասնական Պուշկինին, միասնական իր հակասական շարժման մեջ, չանջատված մտածող ե արվեստագետ Պուշկինների:

Պատանի Պուշկինը, մինչ-«բայրոնական» պոեմների Պուշկինն ամբողջովին XVIII դարումն ե' յեւլրոպական ե ուսուսական, վոլտերի «բանականությամբ», 1789 թ. նախորյակի «լուսավորության» բանականությամբ, նախահեղափոխական ֆրանսիական գեղոնիդմով: Նա վերացական ե, «համամարդկային», «պարտականության», «ազատության» նրա ըմբռնը-

ման մեջ կոնկրետութուն չկա: Նա բացառապես «բանաստեղծ» է, իր վոտանավորների նաև ժանրերով, հնչականությամբ նա ամբողջովին շաղկապված է XVIII դ. հետ:

Թափառման տարիների Պուշկինը ռոմանտիկ է, անհատի բուռն ձգտումների յերգիչ, վոր բայրոնական պաթոսով արտացոլել է մի շարք լեվրոպական ժողովուրդների, Ղերանց թվում է ռուս ժողովրդի, շարժումը դեպի ազգային ազատագրությունը: Բուրժուական ազատագրական շարժման նորալիքը բարձրացավ և փշուկեց ռեստավրացիայի դարաշրջանում, վախենալով Կոնվենտի և տերորի սարսուղեցիչ, — արբեն նաև բուրժուազիայի համար, — օրերի կրկնվելուց: Այդ «վախը» ռուսական խմբագրությամբ՝ գյուղացիական «բռնադատ» վախը՝ վորպես ծանր բեռ նրստեց նաև Սենատի հրապարակի հերոսների կամքի վրա: Այս շրջանի Պուշկինն ամբողջովին շարժման մեջ է, հակասական ձգտումներում՝ վերացականից դեպի կոնկրետը, դեպի «ազգայինը», ամբողջովին՝ բանաստեղծի իսկական կոչման վորոնումներում: Դեկադրիստների շարժման ջախջախումը, վոր նրա ձախ թևում հեղափոխական եր թե ծրագրով և թե տակտիկայով, միայն ուժեղացրեց Պուշկինի «ռոմանտիկական» տրամադրությունները, վոր նրան մոտեցրին ռեստավրացիայի դարաշրջանի ֆրանսիական ռոմանտիկների հետ:

Պուշկինի շարժումը դեպի ռեստավրացիայի և հուլիսյան միապետության դարաշրջանի ֆրանսիական բուրժուական լիբերալիզմի աշխարհայացքը վոչ միայն ճշտեց նրա հեղափոխականության «աստիճանը

(1789 թ. առանց 1793 թվի), այլ և ձևակերպեց իրականությունը նրա պատմական ճանաչողությունը վորոշեց նրա հավատը դեպի բուրժուական պրոգրեսը, ուժեղացրեց ռեստավրական տենդենցները Պուշկինի ստեղծագործության մեջ: Պուշկինի «պատմականությունը» միաժամանակ շարժում է չափածոյից դեպի «արձակը», «Բորիս Գոդունովի», «Պոլտավայի», «պատմականության» միջոցով շարժումը դեպի կենցաղական վեպի («Русский Пелаг») չիրականացված մտահղացումը, դեպի պատմական պատմվածքները, դեպի «Պիկովայա դամա»-ն, դեպի «Բելլինիի պատմվածքները», «Պուգաչևի պատմությունը»:

Դեռևս «Յելզինի Ունգին»-ում բռնելով ռուսական իրականության ռեստավրական պատկերացման ուղին, Պուշկինը Պետրոսի մասին գրած պոեմներում և պատմվածքներում («Պոլտավա», «Պրնձյա հեծյալը», «Պետրոս մեծի արապը») պատմության նյութի հիման վրա վորոշումում է բուրժուական Ռուսաստանի դոյացումը: «Դուբրովսկի» և «Կապիտանի աղջիկը» պատմական պատմվածքներում բուրժուական դասակարգային համաձայնողականության ուղղությամբ նա փորձում է դժել գյուղացիական հարցի «խաղաղ» լուծումը: «Ժլատ ասպետում», «Պատկերներ ասպետական ժամանակներից»-ում Պուշկինը վորպես մեծ արվեստագետ, խիստ պատմական օրյեկտիվություն գույներով պատկերացրեց ֆեոդալիզմից դեպի բուրժուական հասարակականության անցնելու համայնվորողական բեկման դարաշրջանը: Վորպես այդ մեծ սոցիալ-տնտեսական և կուլտուրական տեղաշարժի պատկերող, Պուշկինը կարողացավ հասնել այնպիսի բարձ-

բուժյան, վոր բուրժուական «լուսավորության» հաղ-
թանակի ճանաչումը կապիտալիզմի ջատագովությունն
չդարձավ: Ի դեմս նրա փողի իշխանությունը գտավ
խիստ քննադատի: «Ժլատ ասպետի» բարոնի, «Պիկի
աղջկա» Գերմանի տիպերով, իր դատողություններով
Անդրիայի բանվոր դասակարգի դրության մասին, ա-
մերիկական «դեմոկրատիայի» քննադատությամբ («Ջոն
Տեններում»), սոցիալական «ռոմանտիկ» Պուշկինը
ձայնակցում է մեր դարաշրջանին, կապիտալիստա-
կան «քաղաքակրթության» վոչնչացման գաղաշրջա-
նին:

Անավարտ «Գորյուխին գյուղի պատմության» մեջ
Պուշկինը հանդիսացավ ռուս գյուղացիության պատ-
մական ճակատագրի հեղափոխական-դեմոկրատա-
կան և նարոդնիկական պատկերացման նախակա-
քաղնուր: Պուշկինի, վորպես արվեստագետի և մտա-
ծողի, հասունացման հետ միասին ռուսական իրա-
կանությունը լայն հոսանքով մտնում է նրա տեսա-
դաշտը:

Իրականության պատկերացման մեջ հասուն Պուշ-
կինը հասնում է այն կոնկրետության, վորը ռուսա-
կան բուրժուական ռեալիզմի սկիզբն է դնում: Ռեա-
տավրացիայի և հուլիսյան միապետության դարաշրջ-
անի ուժանատիզմի տրամադրություններում այդ ա-
ռաջընթացը դեպի ռեալիզմը նա մենակ չկատարեց:
Բավական էլ Ֆրանսիայում իր յերիտասարդ հառակի
ռոմանտիկական յերկերից, վորոնք իրականությունն
իդեալականացնում էին, հասնում և «Մարգկային
կոմեդիայի» ռեալիզմին:

Իր պատմականության մեջ Պուշկինը յեվրոպացի

է, վոր Վալտեր Սկոտտի հետ ընթանում է կողք կող-
քի, բայց ռուսական պատմական անցյալի պատկե-
բացման մեջ Պուշկինն ավելի ռեալիստական է, քան
Վ. Սկոտտը, ավելի «պրոզայիկ», քան Վ. Հյուգոն իր
«Փարիզի աստվածամոր տաճարով» և անհամեմատ
ավելի քիչ ռոմանտիկ, քան Ա. դե Վինյին:

Պուշկինյան պատմականությունը, պուշկինյան
արձակն ավելի է մոտ ռեալիստավրացիայի դարաշրջանի
Ֆրանսիական պատմաբանների բուրժուական սոցի-
ոլոգիզմին, քան ալեմտայնվորոպական պատմաբան—
վիպասաններին, վորոնք իրենց ամբողջ ստեղծա-
գործությամբ կամ նրա սկզբնական ետապներով
կապված են ռոմանտիզմին:

Ռուս գրական լեզվի պատմության մեջ Պուշկինն
որդանապես մտնում է վորպես դեպի «աղբային» լե-
զուն և աղբային կուլտուրան,— նրանց բուրժուա-
կան ըմբռնողությամբ,— յեղած տենդենցների արտա-
հայտի:

XIX դ. առաջին քառորդում լեզվի համար մզված
պայքարին մասնակցում էին վոչ միայն արդամա-
սականներն ու շիշկովականները, վորոնք մնացին «ժողո-
վրդի» լեզվի համար տարվող բացառապես ազնվա-
կան պայքարի սահմաններում: Բայց լեզվի համար
տարվող պայքարում կային և բուրժուական տեղեկե-
ների ներկայացուցիչները: Արդեն Պուշկինի Կրիլո-
վին տված բարձր գնահատականն ասում է այն, վոր
Պուշկինը դուրս եր յեկել «ազնվական լեզվական
կուլտուրայի» սահմաններից, Կրիլովի լեզուն կողմնո-
րոշված է «միջին և մանր բուրժուադիայի քաղաքա-
յին լեզվի և՛ խմբակային ու պրոֆեսիոնալ առանձնա-

հատկությունները վրա»։ Պուշկինը վոչ միայն միացրեց շրջակա անհատների և կարամզինականների հակասական տեսությունները նրանց դրական նվաճումներով, այլ նա վորպես անկասկածելի հաջորդ կապված է նաև դեպի «ազգային» լեզուն լեզած ձգտումներին, վոր արտահայտվեցին «Ազատ ընկերություն» ձախանդամների գործունեություն մեջ նրա գոյություն առաջին տարիներում։

Իսկ «արձակի» լեզվի նկատմամբ Պուշկինը սկզբունքային պահանջներն ամբողջովին պրոգրեսիվ են. «Ճշտություն և հակիրճություն—ահա արձակի առաջին արժեքները։ Նա պահանջում է մտքեր և մտքեր—առանց դրանց փայլուն արտահայտությունները վոչ մի բանի չեն ծառայում»։ Պուշկինի այդ լեզունգը համահնչյուն է Ստենդալի «Նապոլեոնի Կոդեքսի» ընթերցանությունը՝ իր լեզուն ու վոճը մշակելու նպատակով։ Պուշկինը հրաշալի հասկանում էր, վոր ազգային լեզու ստեղծելու համար «աղնվական լեզվական կուլտուրան» սպառել նախադրյալներ տալ չեր կարող, վորովհետև նա բովանդակությամբ չափազանց ազգատ է, զուրկ է «մտքերից»։ Կարծես կրկնելով «Ազատ ընկերություն» անդամների գանգատները ռուս գիտական լեզվի ազգատությունից, Պուշկինն 1824 թ. գրում է. «Դարի լուսավորությունը պահանջում է խորհրդածության կարևոր նյութեր վորպես սնունդ մտքերի, վորոնք արդեն յերևակայության և հարմոնիայի փայլուն խաղերով չեն կարող բավարարվել, բայց գիտականությունը, քաղաքականությունը և փիլիսոփայությունը դեռևս ռուսերեն չեն խոսել։ [Մեղափոխական լեզուն] մեր

պրոդան դեռևս այնքան քիչ է մշակված, վոր նույնիսկ հասարակ դրագրություն մեջ ամենասովորական հասկացություններ բացատրելու համար մենք ստիպված ենք ստեղծել խոսքի դարձվածքներ, և մեր ծուլությունն ավելի հոժարություն արտահայտվում է ոտարի լեզվով, վորի մեխանիկական ձևերը վաղուց արդեն պատրաստ են և բոլորին հայտնի են»։ Նաև 1825 թ. Վլադիմիրուհի գրած նամակում Պուշկինը յերադում է. «տա աստված, վոր նա [ռուս մեղափոխական լեզուն] յերբևիցե կադմվի նման ֆրանսերենին (արձակի, այսինքն՝ մտքերի պարզ, ճիշտ լեզվի)»։

Հենց այս դրույթներին լույսով ել մենք կարող ենք ժառանգել Պուշկինին ամբողջությամբ։ Ուսանելություն տեսակետից նա մեզ համար ավելի է արժեքավոր, քան նրա շատ ժամանակակիցները, յիվրոպական արվեստագետները։ Նա դերծ է 1848 թ. նախորդակի արեմտայիլրոպական ընդհանրապիտարակուսանքներից և տատանումներից։ Նրա առաջընթացում դեպի «ազգայնություն», դեպի ռեալիզմը տատանումներ չկան։ Յեվ մենք մեր «ազգային» դրականություն, մեր «ազգային» լեզվի ստեղծման պրոցեսում համարձակ կարող ենք քննադատորեն չուրացնել նրան։

Կյանքի պուշկինյան ըմբռնման մեջ կա ինչ վոր հարադատ, մոտիկ վերածնություն արվեստագետների կյանքի պաթոսին։ Մտքի անխոնջ աշխատանքով

լուծելով իրականության հակասությունները, Պուշ-
կինը բերկրանքով ընդառաջում եւ նոր կյանքին:

Լինելով անցյալի կուլտուրայի լիիշխան ժառան-
գը, նա իր կյանքում և իր ստեղծագործության մեջ
նոր ժամանակվա մարդ եր, նրա գրական հումանիս-
տական տեսդեպքների արտահայտիչը, ազատագրվող
բանականության, ազատագրվող մտքի քունեատիկը:

XIX դ. հարուստ ուսու գրականութունը չգիտե-
վոյ մի գորդի, վորը Պուշկինի նման բերկրությամբ,
հեշտությամբ ընդունել կյանքը: Պուշկինի բանաս-
տեղծական ժառանգությունն ազատ ե մաշող սկեպ-
սիսից, միստիցիզմից,—բուրժուական վախեցած մըտ-
քի այդ ուղեկիցներից: Պուշկինյան հումանիզմում
թարմ են, վառ Վերածնության այգալուստի գույնե-
րը: Իմաստուն չեվրոպացի Պուշկինին այդ թարմու-
թյունը տվել ե նրա մոտիկությունը մեծագույն
ստեղծագործական հնարավորությունների աղբյու-
րին, նրա մոտիկությունը «ժողովրդին», նրա տան-
ջանքներին և ուրախություններին: Թեև Պուշկինը
ժողովրդական մասսաների ազատագրության ճիշտ
ուղիները ցույց տալ չկարողացավ, բայց նա այդ ա-
զատագրության անհրաժեշտությանն հավատում եր
և ժողովրդի ազատության միտքը նրա կյանքի գործն
եր: Պուշկինի ժամանակակիցը, ինքը խոշոր արվես-
տագետ, Կ. Բրյուլովը նրա մասին ասել ե. «Վորքան
յերջանիկ ե Պուշկինը: Այնպե՛ս ե ծիծաղում, կար-
ծես աղիքները յերևում են»:

Վ. Ի. Լենինը սիրում եր Պուշկինին նրա պայծա-
ռության և պարզության համար, նրան բարձր եր

գնահատում այն բանի համար, վոր նա հիանալի կա-
րողանում եր տալ մեծ զգացմունքները՝ սերը, ատե-
լությունը, կարոտը, փառասիրությունը, ստեղծա-
գործության տանջանքները, ազատության խոյանքը,
պայքարը հոսանքի դեմ:

Պուշկինի բնության բարոյական ամբողջականու-
թյունը, նրա ծիծաղը, մարդկային զգացմունքների
խորությունը, իրականության պատկերացման մեջ
«մերկ պարզությունը» մոտ են և սիրելի մեր ժա-
մանակի համար, համահնչյուն են մեր կուլտուրայի
շինարարության տոնին: Միլիոնավոր աշխատավոր-
ներից յուրաքանչյուրի համար միայն պրոլետարա-
կան հեղափոխության որվանից հնարավոր յեղավ իր
մեջ «մարդուն» գիտակցելը: Յեվ Պուշկինին կարգա-
ցող յուրաքանչյուր բանվոր, յուրաքանչյուր գյու-
ղացի-կուլանտեսական, Խորհրդների յերկրի յուրա-
քանչյուր քաղաքացի նրա հետ միասին համարձակ
և ուրախ կարող ե ասել:

Կեցցեն մուսաները, կեցցեն՝ բանականությունը:

Կեցցեն արևը, թող կորչի խավարը:

Վորովհետև մարդկության իսկական պատմության
արշալույսին ազատության արևը թանգ ե միայն ա-
զատագրված աշխատավորների համար, և միայն նրանք
են բանականության կրողները և մեծ զգացմունքնե-
րի ու հերոսական գործերի արվեստ ստեղծողները:

4074
Պատ. խմբագիր՝ Դ. Դադարյան
Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Ոհանյան
Սրբազրիչ՝ Ս. Շանբազյան

Պատվեր № 145, Հրատարակչ. 3989. Գլավիժիտի լրագրի Կ—4486
Տիբաժ 2000

Յերեան, Գետնաբաժնի տպարան, II Կնուսյանցի, № 4

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0320300

4570 75 ч.

377

ДЕСНИЦКИ
ПУШКИН И МЫ
ГИЗ АРМ. ССР ЕРЕВАН